

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Politologie

Bakalářská práce

Jan Vencík

Utilitarismus Jeremy Benthama a otázka individuálních práv

Bentham's Utilitarianism and Individual Rights

Poděkování:

Děkuji svým učitelům PhDr. Jiřímu Chotašovi, CSc. z Filosofického ústavu AV ČR., Doc. PhDr. Ing. Milanu Znojovi, CSc. z Ústavu politologie FF UK a Doc. Jamesi Hillovi, PhD. z Ústavu filosofie a religionistiky FF UK (v chronologickém pořadí) za to, že ve mně podnítli zájem o politickou filosofii Jeremy Benthama. Vedocímu práce Doc. Znojovi patří můj obzvláštní dík za vstřícný a laskavý přístup a velkorysost.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. 7. 2014 .....

Abstrakt:

Cílem práce je vyjasnit, jaké postavení má pojem individuálních práv v rámci Benthamovy filosofie. Výklad postupuje ve dvou směrech. Nejprve je zkoumána Benthamova kritika pojmu přirozených práv. Podrobně je rozebrána a zhodnocena zejména Benthamova kritika deklarácí přirozených práv, které byly vyhlášeny za Francouzské revoluce a které Bentham zásadně odmítl s tím, že se jedná o klamné a nebezpečné proklamace. Ve druhém kroku je ukázáno, nakolik v Benthamově vlastním filosofickém systému, založeném na principu užitečnosti, lze najít nějaké odůvodnění primátu individuálních práv před vměšováním politické moci. Klíčem tu je koncept bezpečnosti, respektive sekundární princip ochrany očekávání. Výklad objasňuje napětí mezi dvěma představami: Na jedné straně stojí liberální představa jedince, kterému má být umožněno sledovat své vlastní štěstí, na straně druhé je tu racionalistická představa zákonodárce, který přetváří celou společnost podle diktátu užitečnosti. Částečně můžeme sladit tyto představy, pokud nebudeme vnímat princip užitečnosti jako morální aritmetiku, kterou lze přímo vyřešit každý problém. Důležitou tezí této práce je, že základní logiku Benthamova utilitarismu limitují významné antropologické danosti a pragmatická omezení. Je zde tak místo i pro určitý respekt k jedinci.

Abstract:

The aim of this B. A. thesis is to clarify the status of individual rights within Bentham's philosophy. The exposition is divided into two main parts. Bentham's critique of natural rights is discussed in the first part. Especially, his critique of declarations of natural rights issued during the French revolution is carefully analysed and assessed. Bentham uncompromisingly rejected these declaration on the ground that they were false and dangerous. Subsequently is shown to what extent there can be justification of the primacy of individual rights in relation to interference of political authority in the whole context of Bentham's philosophical system, which is based on the principle of utility. The key concept here is that of expectation and secondary security-providing principle is particularly important. There are two contending conceptions. On the one hand we see liberal conception of individual pursuing her own happiness, on the other hand there is racionalistic idea of legislator who manipulate the whole society according to the dictate of utility. The gap could be filled if we did not understand the principle of utility as moral arithmetic capable of solving every problem. We can conclude that basic logic of Bentham's

utilitarianism is limited by significant truths about human condition and pragmatic constraints. The respect for individual (in relative terms) is by no means denied.

Klíčová slova:

Bentham, Jeremy (1748-1832) – utilitarismus (klasický) – individuální práva – přirozená práva

Key words:

Bentham, Jeremy (1748-1832), utilitarianism (classical) – individual rights – natural rights

Obsah:

1. Úvod.....	7
2. Benthamova kritika přirozených práv.....	10
2. 1. Přirozená práva ve filosofii 17. a 18. století	10
2. 2. Přirozené právo a přirozená práva	12
2. 3. Přirozená práva jako nesmysl	16
2. 4. Přirozená práva jako subverzivní element politiky ...	26
2. 5. Přirozená práva jako omezení zákonodárství	32
3. Užitečnost a ochrana jedince.....	34
3. 1. Princip užitečnosti a utilitaristický „kalkul“	34
3. 2. Sekundární utilitární principy a ochrana jedince	40
3. 3. Ochrana proti útlaku	43
4. Závěr.....	46
5. Literatura a zdroje.....	47

1. Úvod

Jeremy Bentham (1748–1832) není v našich končinách právě známou (a v odborné literatuře frekventovanou) postavou dějin politické filosofie. Jakkoli je to pochopitelné, je třeba říci, že je to škoda, protože Benthamovy myšlenky stojí v základu řady teorií společenských věd a filosofický směr, který spoluzaložil je dodnes relevantní. Bez nadsázky se dá říci, že Bentham zanechal stopu v celé naší civilizaci a ovlivnil naše myšlení i – skrze výrazy jako například „maximalizace“ či „minimalizace“ – náš slovník.¹ Není také mnoho politických teoretiků, jejichž fyzické ostatky byly zachovány a vystavovány pro příklad budoucím generacím...²

V této práci se zaměřím na významný problém Benthamovy filosofie, totiž problém individuálních práv (v právním, politickém kontextu). Vycházím od Benthamovy kritiky konceptu přirozených práv, přičemž nejdříve osvětluji moderní původ tohoto konceptu u Johna Locka. Probírám dále v tomto kontextu relevantní Benthamovu kritiku adresovanou britskému právníku Williamu Blackstonovi. Pak přecházím k Benthamově kritice dobových deklarácí přirozených práv.³ Vzhledem k tomu, že Bentham kritizuje tyto deklaráce jako utilitarista (a právní pozitivista), ze své filosofické pozice,⁴ vyvětluji ve výkladu

---

¹ Srv. Pitkin, Hanna Fenichel: Some Neglected Cracks in the Foundation of Utilitarianism. In *Political Theory*. Vol. 18, 1990, s. 105.

² Bentham je dodnes k vidění v jedné z budov „své“ *University College London*. K „auto-ikonismu“ viz Schofield, Philip: *Utility and Democracy*. 2006, s. 337–342.

³ Ponechávám přitom stranou jeden aspekt, na který se občas upozorňuje, totiž že Bentham v *Nonsense upon Stilts* vidí deklaráce přirozených práv jako případ (cíleného) klamu. Bentham sám se v jednom díle zabývá klamnými politickými argumenty. Na tento aspekt se explicitně nezaměřuji, v samotném textu (na rozdíl od jeho neautorského titulu) odkazy ke klamu v jeho technickém smyslu téměř nenacházíme. Pro opačný přístup srv. Bedau, Hugo: „Anarchical Fallacies“ In *Human Rights Quarterly*. Vol. 22, 200. 261–279.

⁴ Tuto pozici můžeme pro účely dalšího výkladu (předběžně) charakterizovat jako konsekvencialistickou (teleologickou), založenou na (naturalistickém) hedonismu a principu užitečnosti (dobrem, cílem je užitečnost – respektive pocítované stěště lidí), který je zároveň spojen se sociálním principem (zohledňují se všichni lidé stejně). Východiskem je Benthamovi psychologický hedonismus (egoismus). Samozřejmě se nabízí otázka

podrobněji některé zásadní předpoklady Benthamova filosofického systému. V druhé části práce zkoumám, zda koncept individuálních práv může mít v Benthamově filosofickém systému místo i mimo kontext platného práva. Snažím se ukázat, že místo a odůvodnění pro práva zde je. Otázkou, kterou se snažím zodpovědět je: Nakolik si Bentham váží člověka jako takového, respektive humanity obecně, a nakolik je pro něj pouze jakousi proměnnou v kalkulacích slasti.

V nabízené interpretaci následuji do značné míry „liberálně-revizionistický“, respektive individualistický proud interpretace Benthamovy filosofie, jenž stojí v opozici vůči standardnímu „autoritářskému“ (kolektivistickému, paternalistickému, konstruktivistickému) pohledu.⁵ Uznávám však, že je problematické interpretovat Benthamovu filosofii jako zcela konzistentní systém.⁶

Pracoval jsem převážně s Bowringovou edicí Benthamových spisů, která není zcela spolehlivá, nicméně poslouží pro dostatečnou orientaci. Exempláře moderní kritické edice Benthamových spisů se bohužel v českých knihovnách nevyskytují.⁷ Rovněž mnohé zásadní publikace z kategorie sekundární literatury jsou pro českého čtenáře nedostupné. Z dostupné orientační sekundární literatury, bez které se už kvůli rozsáhlosti a často obtížné přístupnosti Benthamova díla nelze obejít, bych chtěl vyzdvihnout knihu Philipa Schofielda *Utility and Democracy* a stručný úvod do Benthamovy filosofie

---

udržitelnosti Benthamovy metaetické pozice, tu však nechávám stranou. Zaměřuji se na Benthama jako na politického filosofa, respektive na jeden širší problém.

⁵ Viz Crimmins James: Contending Interpretations of Bentham Utilitarianism. In *Canadian Journal of Political Science*. Vol. 29, 1996, s. 751, 754-755, 766-774.

⁶ Ibid., s. 755, 775-777. Crimmins upozorňuje, že není radno propadat, slovy Quentina Skinnera, „mytologii koherence“. Pro kritický pohled na Benthama jako „kluzkého“ teoretika, jehož texty - a myšlenky - trpí mnohoznačností a nejasností viz Pitkin, Hanna Fenichel: Op. cit., s. 107 a *passim*.

⁷ Publikace z této edice, ze kterých cituji, jsem si obstaral samostatně.

Jamese Crimminse.⁸ Stimulující bylo pro mne krátké pojednání o Benthamovi v jinak mnohem širěji zaměřené knize uznávaného právního teoretika a znalce Benthamovy právní a politické filosofie Williama Twininga.⁹ Neocenitelná při zpracování tématu přirozených práv a Benthamovy kritiky tohoto konceptu pro mne byla publikace Jeremy Waldrona, přinášející kromě primárních textů i původní autorovy stati.¹⁰

---

⁸ Schofield, Philip: *Utility and Democracy*. 2006, zejm. s. 1-78, Crimmins, James: *On Bentham*. 2004.

⁹ Twining, William: *General Jurisprudence*. 2009, s. 133-143.

¹⁰ Waldron, Jeremy: *Nonsense upon stilts*. 1987, zejm. s. 7-21, 29-45.

2. Benthamova kritika přirozených práv

Kritika doktríny přirozených práv je pro Benthama zásadním tématem. Je tomu tak proto, že vnímá tuto doktrínu jako konkurenci pro vlastní projekt, zakládající politické instituce a zákonodárství na principu největšího štěstí. Z tohoto pohledu nevidí Bentham místo pro jiné normativní kritérium, zvláště pokud nenachází žádnou plausibilní filosofickou teorii na podporu tohoto kritéria.

2. 1. Přirozená práva ve filosofii 17. a 18. století

Moderní doktrína přirozených práv má své klasické vyjádření v díle Johna Locka *Druhé pojednání o vládě*: Podle Locka jsou lidé nadáni nárokem „na dokonalou svobodu a nebrzděné požívání všech práv a výsad přirozeného zákona.“¹¹ Mají tak od přirozenosti moc „nejen zachovat své vlastnictví, to je svůj život, svobodu a jmění, proti bezprávím a útokům jiných lidí, nýbrž i soudit a trestat porušení onoho zákona u jiných.“¹² Sdružením v politickém společenství skrze smlouvu lidé vystupují z přirozeného stavu, podřizují se rozhodnutím tohoto společenství jako celku a v druhém kroku jeho ustavené vládě. Zříkají se tak nezávislosti, svobody a svémoci (práva soudit a trestat přestoupení přirozeného zákona), ale přirozená práva na ochranu života, osobní svobody a majetku si podržují. Jedinci tak mají práva ve smyslu nároků, kterým odpovídá povinnost ostatních jedinců (i vlády) tato práva nerušit. Cílem vlády je naopak tato práva efektivně chránit. Tato práva jsou nezcizitelná. Myšlenka, že by se jich bylo možno (legitimně) vzdát je pro Locka nepřijatelná, neboť člověk není zcela pánem sebe sama, nýbrž za svůj život odpovídá Bohu, který jej vyslal na svět. Právě Bůh člověku

---

¹¹ Locke, John: *Druhé pojednání o svobodě*, 1992, s. 78 (§ 87).

¹² Ibid. s. 78-9 (§ 87).

udílí přirozený zákon (poznatelný již i samotným rozumem), jenž je vlastním zdrojem přirozených práv. Jako se sebou nemůže zcela volně nakládat jedinec, tak ani politická moc nemůže zcela volně nakládat s ním.¹³

Společenskou smlouvou je založen politický závazek občana vůči státu (opírající se o výslovný nebo tichý souhlas), přičemž tento závazek je podmíněný,¹⁴ spojený s právem na (kolektivní) odpor.¹⁵ Tím se Locke významně odlišuje třeba od jusnaturalistů Grotia a Pufendorfa, kteří neznají pojem nezcizitelných práv jakožto (významného) limitu politické moci,¹⁶ nebo od Hobbese, u nějž je přirozené právo na sebezáchovu spíše konstatováním faktu o lidské přirozenosti a rovněž nepřináší významné normativní omezení politické moci.¹⁷

Lockovo pojetí přirozených práv se zakládá na teologických předpokladech. V průběhu osmnáctého století dochází k realizaci doktríny přirozených práv v politické oblasti, lockovské předpoklady však již nejsou slučitelné s rozšířeným osvícenským deismem či agnosticismem. Zastánci přirozených práv se ocitají v argumentační nouzi: Přirozená práva není

---

¹³ Srv. *ibid.* s. 31-32 (§ 6), s. 108-109 (§ 135); Waldron, Jeremy: *Nonsense upon stilts*. 1987, s. 12.

¹⁴ „Ale ač lidé, vstupující do společnosti, odevzdávají rovnost, svobodu a výkonnou moc, jež měli ve stavu přirozeném, do rukou společnosti, aby zákonodárná moc jimi disponovala tak dalece, jak bude vyžadovat dobro společnosti, přece, protože se to děje u každého pouze s úmyslem, aby tím lépe zachoval sebe, svou svobodu a své vlastnictví (lze zajisté předpokládat, že žádný rozumný tvor nemění svůj stav s úmyslem, aby byl horší), nelze nikdy předpokládat, že moc společnosti nebo legislativy jí zřízené se vztahuje dále než na obecné dobro.“ Locke. *Op. cit.*, s. 105 (§ 131).

¹⁵ Pokud legislativa (nebo podobně i výkonná moc) „se snaží uchvátit pro sebe nebo vložit do rukou někoho jiného neomezenou moc nad životy, svobodami a statky lidu, tímto porušením důvěry přichází o moc, již lid vložil do jejích rukou pro účely zcela opačné. Ta připadá lidu, který má právo vzít si zpět svou původní svobodu a zřízením nové legislativy (takové jakou bude považovat za vhodnou) se postarat o svou vlastní bezpečnost a jistotu, což je účelem, pro který jsou lidé ve společnosti“ *Ibid.* s. 160 (§ 222).

¹⁶ Edmundson, William: *An Introduction to Rights*. 2012, s. 14-18, 20-22.

¹⁷ U Hobbese je sice politický závazek podmíněný, avšak výhrada se týká výlučně osobní bezpečnosti - sebezáchovy, jak nasvědčují příklady, které Hobbes dává v *Leviathanu*: Odsouzenec se může (legitimně) bránit vykonání hrdelního trestu a je přirozené, že se o to bude snažit, ovšem suverén může potrestání (legitimně) nařídit. Srv. Hobbes, Thomas: *Leviathan*. 2009, s. 98 (XIV, 29), 122 (XVIII, 4), 151 (XXI, 11); Edmundson, William. *Op. cit.*, s. 19.

z čeho odvodit, nedostává se (obecně přijatelných) premis s normativní silou.¹⁸ Přírozená práva jsou tak spíše přímým předmětem určitého humanistického přesvědčení či víry.¹⁹

2. 2. Přírozené právo a přírozená práva

Bentham se k přírozenému právu (coby - možnému - základu pro přírozená práva) vyjadřuje již ve svém *Fragmentu o vládě* z roku 1776, kde kriticky komentuje (stručnou) pasáž týkající se původu a rozsahu politické moci z rozsáhlého díla *Commentaries on the Laws of England*, jehož autorem je William Blackstone. Blackstone, který se jinak zabývá systematickým výkladem anglického práva, zde představuje názor, který je v hrubých rysech lockovský: Společenskou smlouvou občané vystupují z přírozeného stavu a podřizují se celku politického společenství, potažmo vládě s tím, že „společenství by mělo chránit práva každého jednotlivého člena a že (na oplátku za tuto ochranu), každý jedinec by se měl podříditi zákonům společenství.“²⁰ Suverénní moc záleží v legislativě, Blackstone nicméně váhá nad lockovským názorem, že od identity legislativy se odvíjí též identita politického společenství.²¹

Legislativa ovšem vždy musí zůstat v mezích daných přírozeným právem (poznatelným pomocí samého rozumu²² či jako Boží zákon z Božího zjevení). Zákon odporující přírozenému

---

¹⁸ V této souvislosti je namístě připomenout poznatek Davida Huma o problematičnosti usuzování z toho, co je, na to, co má být. Viz Hume, David: *Treatise of Human Nature*. 1909, s. 469-470 (III, 1, i). Hume tím patrně nechtěl vyloučit možnost legitimního založení normativních úsudků v lidské přirozenosti, morální soudy či spíše postoje u Huma mají původ (v přírozených) morálních sentimentech. Samotná lidská přirozenost je nicméně u osvícenských myslitelů součástí přírody a jejích zákonů, jež jsou samy o sobě eticky neutrální. Tak je tomu ostatně již u Hobbese. K různým interpretacím Humovy teze srv. Sobek, Tomáš: *Právní myšlení*. 2011, s. 191-199.

¹⁹ Srv. Waldron, Jeremy. Op. cit., 1987. s. 13-18.

²⁰ Blackstone, William: *Commentaries on the Laws of England*. Vol. I. 1893, s. (marg.) 47-48.

²¹ Ibid. s. 49. Srv. odkaz na Johna Locka ibid. s. 52.

²² Má platit, že jedinec dosahuje svého skutečného štěstí právě tehdy, když dodržuje přírozené právo. Sebezájem (sebeláska) vede k dodržování přírozeného práva či spravedlnosti. Srv. ibid. s. 40-41.

právu není platný a nejenže nemá být dodržován, občané dokonce mají povinnost takový zákon nedodržovat.²³ Platnost zákona tedy v zásadě předpokládá (morální) správnost.

Bentham proti Blackstonovu pojetí vznáší mnoho námitek. Základní metodická námitka, která s problémem přirozeného práva souvisí spíše nepřímo, se týká toho, že Blackstone směšuje dva rozdílné přístupy k právu - přístup vykladače (*expositor*), který vysvětluje principy a vývoj existujícího práva, a kritika (*cursor*), který existující právo hodnotí a stanovuje, jaké by mělo být, avšak důsledně odlišuje platnost práva od jeho obsahové správnosti.²⁴ Blackstone totiž vystupuje jako (umírněný) konzervativce: Právo (soudcovské *common law*) se přirozeně vyvíjí: To, co je dobré, zůstává, to, co již nevyhovuje, se mění. Z tohoto pohledu tedy právo nemůže být tak docela špatné,²⁵ vše je v zásadě tak, jak má být.²⁶ Bentham naopak prosazuje cílenou reformu. Snaží se však také ukázat, že Blackstonův konzervatismus obsahuje „anarchický“ předpoklad: Tento předpoklad se týká právě přirozeného práva. Nelze vykázat, že přirozené právo skutečně existuje: Přirozené právo je fikce - a to taková, které, podle Benthama, nelze dát smysl: Hovoří-li se o přirozeném právu, není to nic víc než fráze.²⁷ Obsah domnělého přirozeného práva, jež má být

---

²³ Viz *ibid.* s. 42.

²⁴ Viz Bentham, Jeremy. *Fragment on Government*, s. 7-10. (pref.). S tím souvisí i náležitý postoj dobrého občana (jak uvidíme, s výhradou v zásadě extrémních okolností): Svědomitě zachovávat zákon, svobodně jej hodnotit („*To obey punctually; to censure freely*“).

²⁵ Sobek, Tomáš: *Op. cit.* 2011, s. 383.

²⁶ Srv. Bentham, Jeremy: *Fragment on Government*, s. 18 (pref.).

²⁷ K tomu, že „přirozené právo“ je výrazem, který k ničemu neodkazuje, respektive, že neodkazuje k žádné reálné či (diskurzivně užitečné, respektive nezbytné) fiktivní entitě, Bentham nepředkládá ve *Fragmentu* o vládě explicitní argumentaci (k tomu viz níže). Bentham odmítá božské přirozené právo. Je agnostikem, Bůh je pro něj nanejvýš inferenciální reálná entita. Boha nelze vnímat tak jako reálné entity a proto nelze o něm mít určitou znalost (viz Schofield. *Op. cit.* s. 20-21). Už proto nemůže být jako „suverén“ svého druhu zdrojem určitých příkazů doprovázených očekávatelnými sankcemi. Podle Benthama „zastávat názor, že Boží příkazy jsou takové a onaké [to such an such an effect] a přitom připouštět, že nemůže být předloženo žádné jejich znamení, znamená nedělat rozdíly mezi vyjádřením a ne-vyjádřením, znamením a ne-znamením, mluvením a nemluvením, psaním a ne-psaním.“ (*Preparatory principles Inserenda*. University College London. Bentham Papers Collection. lxix. 139, cit. dle Crimmins, James. *Op.*

měřítkem pro pozitivní zákonodárství, je určován jen arbitrárně, bez objektivních kritérií, může sloužit jenom jako náhražka argumentace, jež má ospravedlnit čistě osobní postoje, které nemusí brát v potaz zájmy druhých lidí.²⁸ Tato náhražka poslouží každému, kdo se chce vzepřít určitému zákonu, potažmo vládě jako takové.²⁹ Jediným možným objektivním základem (způsobem argumentace) pro takovéto posouzení je pro Benthama princip užitečnosti.³⁰

Rovněž tak teorie společenské smlouvy je odmítnuta, neboť nevysvětluje reálný vznik společnosti, politické vlády a politického závazku občanů,³¹ je nepotřebnou fikcí a to ji, podle Benthama, diskvalifikuje i jako normativní teorii. Uvažovat o společenské smlouvě (respektive jejím lockovském druhém kroku) v intencích smlouvy - vzájemného slibu mezi vládou (suverénem) a lidem je neúčelné.³² Politická vláda fakticky stojí na zvyku (*dispozici*) *poslušnosti* na straně občanů (zvyk *poslušnosti* je definičním znakem politické společnosti).³³ Legislativní pravomoc vlády je v zásadě neomezená, nikoli však neomezená. Takové omezení má spíše

---

cit. s. 26.) Ani samotná Bible, vždy otevřená různým interpretacím, ostatně neposkytuje dostatečné vodítko pro ozřejmání Boží vůle - srv. Introduction to Principles of Morals and Legislation, s. 30-31 (II, 18). Je možná ještě vhodné dodat, že Bentham se - *prima facie* - nepokouší nějak vykořenit náboženské ohledy ve sféře morálky. Náboženské přesvědčení je prostě jen specifickým zdrojem (sankcí) požitku či strážně, které utilitarista musí podle situace brát do úvahy (viz Bentham, Introduction to Principles of Morals and Legislation. In *The Utilitarians*, s. 34-35 (III, VII-X). Benthamovy sociálně reformní snahy se nicméně dotýkají i náboženství: Zralý Bentham kritizuje anglikánskou církev (ve spise *The Church of Englandism*) i samotnou její věrouku (*Not Paul, but Jesus*). Viz Schofield, Philip. Op. cit. s. 171-198.

²⁸ Bentham, Jeremy: *Fragment on Government*, s. 53 (I, 38), 95 (IV, 19).

²⁹ V tom právě tkví „anarchický“ potenciál přirozeného práva: „Revolucionář“ (jak ještě uvidíme) uvažuje tak, že je-li něco (podle něj) špatné, pak to nemůže být platné právo a - bez dalšího - není třeba se podle toho řídit. Na druhé straně „reakcionář“ (Blackstone podle Benthama) nahlíží celou věc opačně: Je-li něco platné právo, pak je to dobré a kritika je nemístná. V obou případech mizí distinkce mezi tím co právo je a jaké by mělo být, jež je typická pro Benthama i moderní právní pozitivismus. Viz Schofield, Philip. Op. cit., s. 75. Srv. Sobek, Tomáš: Op. cit. s. 384-385.

³⁰ Srv. Bentham, Jeremy: *Fragment on Government*, s. 95-96 (IV, 19-20).

³¹ Bentham se zde odvolává na Davida Huma, konkrétně třetí knihu *Treatise*. Viz Hume, David: Op. cit. 1909, s. 539-549 (III, 2, viii).

³² Ibid. s. 54-56 (I, 39-43).

³³ Ibid. s. 40-41 (I, 12, pozn.), 101-102 (IV, 35-36).

politickou než právní povahu.³⁴ Legitimizací pro vládu je opět princip užitečnosti; takovéto ospravedlnění ovšem může samozřejmě za určitých okolností i pozbyt, a to když se společenské následky dalšího podrobení takové vládě stanou utilitárně horšími než předpokládané následky odporu vůči ní.³⁵

Bentham zde předznamenává argumenty, které v jiném kontextu používá v rámci kritik pojetí přirozených práv v dobových deklaracích. Bentham se snaží ukázat, že přirozená práva jsou: 1) nesmysl, 2) nebezpečný, podvrtný politický (pseudo)argument, 3) jen zdánlivé nebo naopak příliš rigidní omezení zákonodárství.

Nejznámější (a nejzapálenější) Benthamovou kritikou přirozených práv je text známý pod neautorským názvem *Anarchical Fallacies* (Anarchické klamy), v původní podobě nese název *Nonsense Upon Stilts* (Nesmysl na chůdách). Text pochází z roku 1795³⁶ a komentuje jednotlivé články Deklarace práv člověka a občana ze srpna roku 1789, znuvuvyhlášené v roce 1791, Deklarace Práv a povinností člověka a občana z roku 1795 a částečně též návrh původní deklarace Abbého Sieyèse.³⁷ (Právě z tohoto textu budu dále především vycházet.) Dalším zajímavým textem z této doby je Benthamův (publikovaný) zlepšovatelický návrh (*Supply without Burden*), týkající se

---

³⁴ Bentham hovoří o výslovné (ústavní) dohodě (*express convention*), která může zachycovat jakousi mez dispozice poslušnosti. Uvádí přitom historické příklady států s federativním uspořádáním. Srv. *ibid.*, s. 97 (IV, 23), 98 (IV, 26), 101-102 (IV, 34-36). Bentham se koncepci politického omezení suverénní moci snaží dále propracovávat. K právně teoretickým aspektům viz Hart, Herbert. *Essays on Bentham*. 1982, s. 220-242.

³⁵ *Ibid.*, s. 96 (IV, 21).

³⁶ Je asi dobré uvědomit si, že Bentham text psal v době bezprostředně následující po francouzském revolučním teroru.

³⁷ Tento text nikdy za Benthamovy života nevyšel v autorizované podobě, přestože jej Bentham nabízel k uveřejnění svému francouzskému vydavateli Étienneu Dumontovi a dvěma dobovým politickým periodikům. Publikován byl až v roce 1816 v Dumontově edici francouzsky, zde se však vlastně jedná o kompilaci různých textů z různé doby s výraznými editorskými zásahy. Tak je například nedokončený text *Observations on Draughts of Declarations-of-Rights* zařazen jako úvodní obecná kritika Deklarace, přestože byl napsán ještě předtím než ona sama vznikla. V dalších edicích je tomu podobně. V autentické podobě text pod Benthamem uvažovaným názvem „*Nonsense upon Stilts*“ podává až kritická edice Benthamových sebraných spisů. Viz Editorial Introduction. In Schofield a kol.: *Rights, Representation, Reform*. 2002, s. xlv-lii.

reformy daňového systému,³⁸ v němž se objevuje část pojednávající o přirozených právech.³⁹ Kratší relevantní pasáže nacházíme i Benthamových dílech z oblasti jurisprudence, především v *Introduction to Principles of Morals and Legislation* (Úvodu do principů morálky a zákonodárství), v němž v samotném závěru krátce hodnotí ústavní deklarace práv několika amerických států coby pokusy o omezení zákonodárné moci, a v pozdních neucelených textech jako je *General View of a Complete Body of Laws* (Obecný přehled úplného zákonodárství)⁴⁰ a *Pannomial Fragments*.⁴¹

2. 3. Přirozená práva jako nesmysl

Přirozená práva jsou pro Benthama nesmysl ve dvou ohledech. Bentham jednak považuje samotný výraz „přirozená práva“ za výraz prostý smyslu (významu), za výraz, který k ničemu neodkazuje. Na druhé straně se pokouší interpretovat texty francouzských Deklarací, aby ukázal že tvrzení, jež obsahují, jsou nekoherentní. Bentham v nich zkrátka spatřuje změť protimluvů a zavádějících vyjádření.

---

³⁸ Tento svérázný návrh spočívá ve zmírnění přímé daňové povinnosti vyváženém přísnější úpravou dědického práva, která by přinesla častější propadávání pozůstalosti (respektive její části či části její majetkové hodnoty) ve prospěch státu. Omezení v dědění by se netýkalo nejbližších pokrevních příbuzných. Onen „nezatěžující příspěvek“ je vlastně odumrtí. Viz *Supply without Burden*. In Bowring, John: *The Works of Jeremy Bentham*. 1838-1843, s. 585-598, Waldron, Jeremy: *Op. cit.* 1987. s. 70-76. Z hlediska sekundárních utilitárních hodnot (principů) lze Benthamův návrh vidět tak, že vzdálení příbuzní či cizí osoby nezávislé na zůstaviteli majetku nebudou příliš dotčeni na své jistotě (legitimním očekávání) a lze upřednostnit hodnotu rovnosti, popřípadě (přímý) společenský ekonomický prospěch. Viz Crimmins, James: *Op. cit.* 2004, s. 65-72. Srv. Bentham Jeremy: *Principles of Civil Code*. In Bowring, John (ed.): *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. I. 1838-1843, s. 334.

³⁹ Bentham pojednává o přirozených právech jako základu jedné z možných námitek proti takovému návrhu. Pasáž týkající se přirozených práv není obsažena ve verzi textu, kterou podává Bowring, Waldronův výběr je založen na (spolehlivější) edici Benthamových spisů, kterou pořídil Werner Stark v polovině 20. století. Waldron, Jeremy: *Op. cit.* 1987. 70-76, k bibliografii viz *ibid.* s. 33, 223.

⁴⁰ Viz *General View of a Complete Body of Laws*. In Bowring, John (ed.): *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. III. 1843, s. 160-161.

⁴¹ Viz *Pannomial Fragments*. In In Bowring, John (ed.): *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. III. 1838-1843, s. 218-221.

Přirozená práva považuje Bentham za fikci, ne každá fikce je však škodlivá či neospravedlnitelná. Aby bylo možno objasnit rozdíl mezi škodlivou a neškodnou fikcí je třeba se krátce zastavit u Benthamovy ontologie a teorie jazyka. Bentham si všímá toho, že nás náš jazyk vede k přesvědčení, že každému substantivu odpovídá nějaký reálný předmět, který označuje. Toto přesvědčení je ovšem chybné.⁴² Platí, že jazykové výrazy mohou být prostředkem smysluplné komunikace jen tehdy, pokud mají fixovatelný význam (extenzi), tedy pokud přímo nebo nepřímo odkazují k předmětům zkušenosti (objektům vnějšího světa a jejich stavům) nebo psychickým stavům, které zakouší každý. Obojí patří mezi reálné entity. Substantiva tedy mohou odkazovat k substancím nebo obecným psychickým stavům (slast, bolest), některá substantiva ovšem k ničemu takovému neodkazují. Nejsou to jména reálných, nýbrž fiktivních či dokonce falešných (vybájených) entit. Analýza může ukázat, zda se výroky, v nichž se tyto výrazy objevují, dají převést na výroky přímo odkazující k reálným entitám. Úspěšná analýza činí (jazykové) fikce uznatelnými, užitečností (nepostradatelnost) v praktickém diskursu je ospravedlňuje.⁴³ Analyzovatelnost je tak nutnou podmínkou smysluplnosti.

Metodou analýzy je kontextuální definice (vysvětlení), Bentham tuto metodu nazývá parafráze (*paraphrasis*). Bentham vychází z moderního předpokladu, že základní jednotkou nesoucí význam je věta, nikoli dílčí jazykový výraz. Popisná věta (v subjekt-predikátové formě) s výrazem označujícím fiktivní entitu je tedy přeložena (interpretována) – i opakovaně – do podoby věty, která odkazuje k přímým předmětům zkušenosti.⁴⁴

---

⁴² Viz Fragment on Ontology. In Bowring, John (ed.): *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. VIII. 1838-1843, s. 197.

⁴³ Harrison, Ross: *Bentham*. 1983, s. 89.

⁴⁴ „Slovo může být považováno za vysvětlené pomocí parafráze, nikoli pokud toto slovo je přeloženo do jiných slov, nýbrž nějaká celá věta, jejíž je slovo součástí, je přeložena do jiné věty, přičemž slova této další věty vyjadřují takové ideje, které jsou jednoduché, nebo které jsou bezprostředněji rozložitelné na jednoduché ideje, než je tomu u původní věty. (...) Toto je, v krátkosti, jediná metoda, pomocí níž nějaký abstraktní termín může nakonec být instruktivně vysvětlen: tedy pomocí

Vyjeví se tak reálné entity, které (ontologicky) konstituují fiktivní entitu.⁴⁵ Touto procedurou získáme vykazatelné porozumění.⁴⁶ Věty, v nichž figuruje jméno vysvětlené reálné entity, je tak možno verifikovat.

Podle Benthama abstraktní pojmy jako povinnost, právo, pravomoc, titul apod., jež nejsou samy o sobě vnímatelnými entitami, nestačí brát pouze jako nějakou představu - konglomerát jednoduchých idejí⁴⁷ - je třeba je pro účely smysluplného diskursu vysvětlit a definovat. Ukazuje se, že standardní postup definice *per genus et differentiam* neposkytuje uspokojivý výsledek, protože zde není nadřazený genus, se kterým bychom byli (skrže příklady) obeznámeni, nejde zde o reálné entity. Právní (i morální) pojmy odkazují

---

takových výrazů, které mají za cíl vyvolat představu [image] buď vnímaných substancí, nebo emocí; zdrojů, ze kterých každá idea musí vycházet, má-li být jasná." Bentham, Jeremy: *Fragment on Government*. s. 108 (V, 6, pozn.).

⁴⁵ Ross Harrison vidí problém v tom, co vlastně zajišťuje spojení analyzované věty a věty analyzující. Vylučuje možnost, že spojení je skrže pravdivostní podmínky, či význam, protože to vlatně předpokládá, že žádná analýza není třeba. Řešení má být tom, že význam se stipuluje - výraz bez významu význam nabývá. Viz Harrison, Ross. *Op. cit.* s. 68-75. Může tomu však být i tak, že analýzou se objasňuje význam výrazu, který odpovídá tomu, jak je výraz většinou standardně používán v jazykové praxi. Bentham se nicméně neváže důsledně na praxi užití výrazu, provádí spíše jakousi racionální rekonstrukci. Bentham chce každopádně odhalit prázdné fikce a zavádějící výrazy tam, kde jsou škodlivé, a pracovat s výrazy odkazujícími k (užitečným) fiktivním entitám, jak je zapotřebí - bez pro něj nežádoucích ontologických implikací. Srv. Hart, Herbert: Bentham by Ross Harrison (rec.) In *Mind. New Series*. Vol. 94, 2001, s. 155-156. Hart, Herbert: *Op. cit.* 1982, s. 164. K pojetí odhalování klamů jazyka (které, byť méně „reformistické“, nemá k Benthamovi úplně daleko) v podobě „systematicky zavádějících výrazů“ u oxfordské školy obyčejného jazyka v první polovině 20. století viz Ryle, Gilbert. *Systematically Misleading Expressions*. In Rorty, Richard: *Linguistic Turn*. 1992, s. 85-100. K podobnosti Benthamovy teorie fikcí a ontologie s klasickou analytickou filosofií, zvláště filosofií Bertranda Rusella viz Harrison, Ross: *Op. cit.*, s. 66-68.

⁴⁶ Porozumění výrazu podle Benthama spočívá též v tom, že si pomocí parafráze zpřítomníme archetypální fyzickou představu, která je zdrojem ideje fiktivní entity a se kterou si jméno fiktivní, nejsme-li zmateni, spojujeme. Viz Bentham, Jeremy: *Essay on Logic* In Bowring, John: *The Works of Jeremy Bentham*. Vol VIII. 1843, s. 246.

⁴⁷ Tak je tomu u Locka, z jehož epistemologie Bentham vychází. U Locka je komplexní idea (smíšený modus) souborem jednoduchých idejí (ze smyslů či reflexe) sjednocených dohromady aktem mysli, výrazem onoho sjednocení je jméno. Viz Locke, John. *Esej o lidském chápání*. 2002, s. 290-297 (XXII).

k fiktivním entitám, které je třeba vysvětlit v kontextu pomoci parafráze.⁴⁸

V případě pojmu (subjektivního) práva má Bentham za zřejmé, že právo v zásadě je korelátém povinnosti.⁴⁹ Povinnost⁵⁰ lze vyložit pomocí reálných entit: Podstata povinnosti tkví v tom, že pokud není povinnost (s určitelným obsahem) splněna, následuje sankce (strážení, odepření požitku).⁵¹

Bentham, když uvažuje o zákonných právech, rozeznává dva základní typy práv, podle toho, jaký je jejich konceptuální vztah k povinnosti:⁵² První typ rezultuje z povinnosti uvalené zákonem. Jedná se něčí právo ve smyslu nároku na to, aby někdo jiný něco konal, strpěl nebo se něčeho zdržel (plnil povinnost). Druhý typ se odvíjí primárně od absence povinnosti. Jedná se právo něco konat nebo nekonat. Taková práva mají svůj základ ve výslovném dovolení nebo mlčení zákona. I u tohoto prvního typu práva ve smyslu svobody, existuje téměř vždy souvislost s povinností. Výjimkou je (hobbesovské) právo, které má každý jedinec v přirozeném stavu coby čistá absence povinnosti, které Bentham někdy uvádí jako mezní případ tohoto druhu práva.⁵³ Jde o to, že taková práva vytvářejí určitý chráněný „prostor svobody“ jedince. Související povinnost může být přímo povinností nezasahovat do

---

⁴⁸ Srv. Bentham, Jeremy: *Fragment on Government*. 108-109 (V, 6, pozn.), Týž: *Fragment on Logic*, s. 246-247.

⁴⁹ Viz Bentham, Jeremy. *Fragment on Government*, s. 108 (V, 6, pozn.).

⁵⁰ Bentham nečiní pojmový rozdíl mezi (typicky legální) povinností v užším smyslu (*duty*) a (dobrovolným) závazkem (*obligation*), patrně proto, že se obojí odvozuje od (zákoné) sankce. Srv. Hart, Herbert: Op. cit. 1982, s. 87.

⁵¹ Sám Bentham to vyjadřuje takto: „Povinnost (totiž povinnost chovat se určitým způsobem) zavazuje osobu (tj. říká se, že zavazuje osobu) [*is incumbent on a man*], pokud v případě, že se nechová daným způsobem, máme za to, že pocítí bolest nebo ztrátu slasti.“ A dodává: „Je tomu tak, že pokud je si člověk vědom pravděpodobnosti, že v daném případě, bude čelit nepříjemným následkům, pak se povinnost může s nějakou pravděpodobností ukázat jako efektivní.“ Bentham, Jeremy: *Essay on Logic*, s. 247. Archetypem povinnosti je představa člověka, na kterém leží těžké těleso, jež ho omezuje v pohybu. Viz *ibid.*

⁵² Bentham, Jeremy: *General View of a Complete Code of Laws*, s. 181. K analýze a kritice Benthamova pojetí práv viz Hart, Herbert: Op. cit. 1982, s. 162-193.

⁵³ Viz Jeremy Bentham: *Pannomial Fragments*, s. 218.

svobody druhého nebo může být taková svoboda chráněna řetězcem obecnějších povinností zdržet se jednání, které je prohlášeno za nedovolené - deliktní a které právo trestá přímou sankcí.⁵⁴ Vedle toho ještě Bentham rozeznává pravomoc jako typ práva,⁵⁵ naopak ve světle standardní analýzy práv chybí imunita jako druh práva, která znamená, že právní postavení jedince nemůže někdo druhý změnit.⁵⁶ Je ještě namístě připomenout, že Bentham položil základy pojetí subjektivních práv jako benefitu⁵⁷ (*interest/benefit theory of rights*).⁵⁸ Držitel práva se chápe jako beneficent povinnosti, ať už sám má vliv na vynucení či změnu této povinnosti nebo nikoliv. Pojetí práv kladoucí důraz na zájem (prospěch) coby základ (subjektivního) práva je rozvíjeno doposud.⁵⁹

---

⁵⁴ Bentham Jeremy: *General View of a Complete Code of Laws*, s. 159.

⁵⁵ Viz Hart, Herbert: *Op. cit.* 1982, s. 169-170.

⁵⁶ Benthamovo pojetí druhů práv bývá srovnáváno s analýzou W. N. Hohfelda z počátku dvacátého století, která je široce reflektována v angloamerické právní i morální filosofii. Hohfeld uvažoval o čtyřech pojmových korelacích: 1) Nárok (*claim-right*) - povinnost (*duty*), přičemž povinnost může být pozitivní i negativní, tedy „osoba X má vůči osobě Y nárok, aby Y konal A, právě tehdy, když Y má vůči X povinnost konat A“, nebo „osoba X má vůči osobě Y (nebo více osobám, popřípadě *erga omnes*) nárok, aby Y se zdržel A, právě tehdy, když Y má vůči X povinnosti zdržet se A“. 2) Volnost (*permission, privilege, liberty*) - absence nároku (*no-right*): „X má vůči Y volnost konat A, právě tehdy, když Y nemá vůči X nárok, aby se X zdržel A,“ nebo „X má vůči volnost zdržet se A právě tehdy, když Y nemá vůči X nárok, aby X konal A,“ popřípadě „X má vůči Y svobodu vzhledem k chování A právě tehdy, když Y nemá ani nárok, aby X konal A, ani nárok, aby se X zdržel A.“ Jako odvozené kategorie, týkající se změny právních pozic se rozeznávají 3) pravomoc, respektive právní vliv (*power*) - otevření vlivu (*liability*), 4) uzavření vlivu (*immunity*) - absence vlivu (*disability*). Viz Sobek, Tomáš: *Op. cit.*, 2011, s. 431-432, srv. Edmundson, William: *Op. cit.*, s 71-82.

⁵⁷ Téměř všechny právní povinnosti tvoří podle Benthama práva (každý delikt tak je porušením něčího práva). Jak vyplývá z Benthamovy analýzy deliktů, držitel odpovídajícího práva (chráněného zájmu) nemusí být určitelný individuálně, může se jednat o relativně neurčitou skupinu (například neplacení daní porušuje právo společnosti uvažované vcelku). Viz Bentham, Jeremy: *Introduction to Principles of Morals and Legislation*, s. 192-194 (XVI, I-X), srv. též Hart, Herbert: *Op. cit.* 1982, s. 168-169, 177-179.

⁵⁸ Edmundson, William: *Op. cit.*, s. 49.

⁵⁹ Konkurenční pojetí označované jako teorie volby (*choice theory*) právo (typicky legální právo) ztotožňuje s možností rozhodovat o něčí povinnosti (například dotyčného povinnosti zprostit, činit kroky k jejímu vynucení apod.), beneficentem povinnosti přitom může být někdo jiný. Pozoruhodným způsobem teorii volby rozvíjí pro morální oblast Herbert Hart v jednom svém zásadním článku, kde se snaží ukázat, velmi zjednodušeně shrnuto, že (omezené) právo na svobodu (ve smyslu nevměšování) všech lidí schopných volby je jediným možným přirozeným právem. Toto fundamentální obecné právo podmiňuje tvorbu povinností na základě dobrovolného jednání (respektive

Nyní již konečně můžeme formulovat Benthamovu hlavní výtku vůči přirozeným právům: Přirozená práva nejsou reálná jako zákonná práva, nýbrž jsou imaginární. Přirozená práva jsou jako syn bez otce.⁶⁰ V pozadí přirozených práv nestojí ani žádný zákonodárce, ani žádná sankce. Není zde možný ani žádný odkaz k Bohu jako zákonodárci svého druhu jako u klasických teorií přirozeného práva: Přirozená práva náleží lidské přirozenosti samé - uvažované z pohledu přirozeného stavu - a jsou myšlenkově spjata s ateismem či agnosticismem.⁶¹ Přirozená práva jsou neanalyzovatelné fiktivní entity, jsou to vybájené entity.

Bentham v tomto kontextu ukazuje, že přirozená práva nelze zakotvit v přirozeném stavu jako něco, co předchází státu.⁶² Bez státu není zajištěno bezpečí, majetek a koneckonců ani svoboda jedince, protože není nijak vymezena a chráněna. Platí, že bez státu a zákonných práv by nebylo stěstí.⁶³ Přirozená práva nelze zakotvit ve společenské smlouvě, která

---

transakcí nebo vztahů) a vytváření dalších speciálních práv. Viz Hart, Herbert: Are There Any Natural Rights? In *The Philosophical Review*. Vol. 64. 1955, s. 175-191. Takové pojetí koliduje s moderním chápáním lidských práv, která zahrnují i sociální práva a která se vztahují (byť kvalifikovaně) i na lidi, jejichž schopnost volby je omezena (děti, handikepované osoby). Sám Hart se nakonec od této své aplikace teorie volby distancoval. Viz Hart, Herbert. *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. 1983, s. 17. Srv. Introduction. In Waldron, Jeremy (eds.): *Theories of Rights*. 1984, s. 9-12.

⁶⁰ „Právo (...) je dítětem zákona: a když je jednou přivedeno na svět, co je přirozenějšího pro básníky, pro řečníky, pro obchodníky s morálními a intelektuálními jedy než přiřknout dítěti falešné rodičovství, položit je do dveří Přirozenosti, postavit je do protikladu ke skutečnému původci jejich narození. Tak vzchází zparchantělé plémě příšer [bastard brood of monsters], „Gorgon a Chimér strašlivých“.“ Bentham, Jeremy: Nonsense Upon Stilts, s. 400.

⁶¹ „Přirozená práva (...) jsou ze všeho nejvzdálenější tomu, aby byla božskými právy. Neboť žádná ústa o nich nemluví tak často ani na nich tak netrvalí jako ústa těch, kteří popírají existenci božského práva a rovněž božského zákonodárce.“ Jeremy Bentham: Supply Without Burden, cit. podle Waldron, Jeremy: Op. cit. 1987, s. 73. Bentham v tomto textu připouští že božské přirozené právo není nesmyslný koncept jako přirozená práva, nemá však valnou praktickou hodnotu. Viz. ibid.

⁶² Viz lockovský druhý článek Deklarace práv člověka a občana: Cílem každé politické společnosti je zachování přirozených a nezcizitelných práv člověka. Těmito právy jsou svoboda, majetek, bezpečnost a odpor proti útlaku. Viz Waldron, Jeremy. Op. cit., s. 26.

⁶³ Srv. Bentham, Jeremy: Pannomial Fragments, s. 219.

je sama o sobě fikcí.⁶⁴ Chápána absolutně jsou také nezbytně v příkrém rozporu se společenskou realitou (viz níže). Nezákonná přirozená práva se tak setkávají s důrazným odsudkem: „*To co nemá žádnou existenci, nemůže být zničeno - to, co nemůže být zničeno, nemůže vyžadovat ochranu před zničením. Přirozená práva jsou nesmysl: přirozená a nezczitelná [imprescriptible] práva rétorický nesmysl - nesmysl na chůdách [nonsense upon stilts].*“⁶⁵

Bentham, jak je zřejmé, uznává, že existují důvody, aby byla určitá práva garantována zákonem, samotné důvody však nejsou totéž co práva sama: „*Potřeby nejsou prostředky [wants are not means], hlad není chléb.*“⁶⁶ Bentham tedy odmítá nejen ideu přirozených práv, ale též morální práva. Že je něco správné neznamena, že někdo má odpovídající právo. Podle Benthama užitečnost nezakládá přímo právo (nárok) na něco. Herbert Hart to vysvětluje tak, že v takovém případě by jednak právo nebylo nic stálého, ale odvíjelo by se od faktických okolností, které je třeba zohledňovat při utilitárních úvahách, ztratilo by charakter nároku, kterého se lze vůči tomu (či s poukazem na toho), kdo má odpovídající povinnost, bez dalšího dovolávat, jakkoli by existovalo kritérium umožňující určit obsah povinnosti (práva). Uvidíme však, že i když je tu takové kritérium, nemusí to znamenat, že je onen obsah určitelný dostatečně přesně. Hlavně by se ale setřel rozdíl mezi tím, co jedinec musí a co by měl dělat. Zaniklo by samozřejmě také, z Benthamova pohledu nezbytné, spojení práva a povinnosti založené sankcí.⁶⁷ Utilitarismus jako takový je

---

⁶⁴ Viz Bentham, Jeremy: Nonsense Upon Stilts, s. 333-334.

⁶⁵ Bentham, Jeremy: Nonsense Upon Stilts, s. 330. Překládám doslovně jako „nesmysl na chůdách“ a nikoliv opisem, protože se nejedná o ustálený anglický idiom, kterému by bylo možno nalézt český protějšek. Není také úplně jasné, co touto známou metaforou chce přesně Bentham naznačit, zdali to, že tu jde o snůšku nesmyslů (jeden nesmysl za druhým) bez jakéhokoli spojení s realitou, nebo spíše chce říci, že přirozená práva jsou (rétoricky) zveličený, „nafouknutý“ nesmysl, což asi lépe odpovídá nejbližšímu kontextu. Viz Twining, William: *General Jurisprudence*. 2009, s. 188, pozn. 55.

⁶⁶ Bentham, Jeremy: Nonsense upon Stilts, s. 330.

⁶⁷ Viz Hart, Herbert: Op. cit. 1982, s. 86.

etickou teorií (optimálního) jednání a normativní teorií týkající se „designu“ politických institucí a tvorby práva, nikoli teorií povinností a práv *prima facie* (jakou v principu je deontologická etika).

Benthamovo odmítnutí ne-legálních práv není zcela přesvědčivé. Předně Bentham musí připustit existenci určitých morálních práv, alespoň těch, které mají základ v pozitivní morálce společnosti (coby protějšku platného pozitivního práva).⁶⁸ Je-li v zásadě obecně akceptovaným pravidlem, že sliby mají být dodržovány, pak lze říci, že slibuje-li člověk někomu, že pro něj něco udělá, pak vytváří povinnost a odpovídající práva (nárok na určitou službu, případně právo zprostit toho, kdo se zavazuje, dané povinnosti). Pokud ten, kdo se slibem zavázal, slib o své vůli nesplní vystavuje se projevům nespokojenosti toho, komu se zavázal (popřípadě beneficenta slibu), případně tlaku okolí. Morální právo může vzniknout také tím, pokud jeden člověk dovolí jinému provádět něco, co jinak představuje zásah do osobní sféry jedince chráněné morálními nebo i právními standardy. Máme zde tedy práva, která jsou jakýmsi morálními artefakty.⁶⁹ Morální standardy společnosti tvoří povinnosti a lze z nich odvodit i práva. Takové morální standardy se opírají o neformální společenský tlak. Sám Bentham mimo svou kritiku přirozených práv uznává existenci obecných nebo morálních sankcí (zdrojů strážně). Ty spočívají v ponížení pramenícím z nepřátelského chování okolí. Taková morální sankce konstituuje morální povinnost,⁷⁰ z povinnosti lze pak odvodit i právo.

---

⁶⁸ Je tak vhodné odlišit dva druhy morálních práv. Jednak morální práva, která figuruji jako součást nějakého etického systému uvažovaného samostatně a morální práva uvažovaná v sociálním kontextu.

⁶⁹ Viz Hart, Herbert: Op. cit. 1982, s. 83-84.

⁷⁰ Viz Bentham, Jeremy: *Fragment on Government*, s. 109-110 pozn. (V, 7). V pasáži z *Pannomial Fragments*, kde formuluje argumentaci proti přirozeným právům, rozeznává tři různé druhy práv, o kterých se běžně hovoří: přirozená, morální a politická (legální). Bentham tvrdí, že práva v jediném určitém smyslu jsou práva politická. Morální práva však (příznačně) v argumentaci nechává zcela stranou. Viz Bentham, Jeremy: *Pannomial Fragments*, s. 218-221

Zdá se ostatně, že Bentham přespříliš redukuje normativitu povinnosti, přinejmenším opomíjí to, jak povinnost „funguje“: Přítomnost či absence povinnosti je věcí hodnocení a důvodů, nikoli jen pravděpodobnosti sankce, a to i v kontextu práva.⁷¹ Nelze se omezit na vnější hledisko: Povinnosti ovlivňují naše chování a figurují jako důvody, proč případně dochází k sankcím.⁷² Povinnosti a práva jsou mnohem složitější sociální fenomény, které nelze vysvětlit, zaměříme-li se jen na jeden jejich průvodní jev.

Každopádně se nabízí jednoduchá pragmatická úvaha: Pakliže budou mít „přirozená“ (morální) práva sociální oporu, pak by bylo absurdní tvrdit, že taková práva neexistují nebo že jsou nesmysl (jakkoli lze připustit, že taková práva jsou třeba fikce).⁷³ Lze však tvrdit, že morální práva (nonkognitivně

---

⁷¹ Klasickou kritiku benthamovské a austinovské teorie práva coby příkazů podložených sankcemi podává Herbert Hart ve své knize *The Concept of Law*, kde rozvíjí pojetí práva jako jednoty primárních a sekundárních pravidel. Součástí Hartovy argumentace je odmítnutí sankční teorie povinnosti. Je rozdíl mezi „být nucen“ (pod tíhou okolností) a „mít povinnost“. Povinnosti mohou mít různý, navzájem nezávislý obsah (právní, morální – ve smyslu společenské morálky – nebo jiný), opírají se však o podobné momenty. Povinnosti se odvozují od pravidel. Společenské pravidlo je dáno pravidelností chování, odchylky od pravidla jsou považovány za pádný důvod ke kritice, alespoň u některých je internalizováno a zakládá kritický reflexivní postoj. Společenské pravidlo ukládá povinnosti, jestliže je považováno za zvláště důležité, je vyvíjen vážný společenský tlak na jeho dodržování a takové pravidlo (potenciálně) koliduje s cíli či záměry jedince. Společenský tlak (sankce) je tedy podstatnou, ale nikoli jedinou dimenzí povinnosti. Viz Hart, Herbert: *Pojem práva*. 2010, s. 67-70, 91-99. V angloamerické právní a morální filosofii byly v návaznosti na Harta vytvořeny i jiné teorie povinnosti, zejména teorie povinnosti coby řídicích a vylučujících důvodů Josepha Raze. Viz Raz, Joseph: *Practical Reason and Norms*. 1990, s. 35-84. Sankční teorie povinnosti byla téměř opuštěna. Viz Green, Leslie: *Law and Obligation*. In Coleman, Jules. Himma, Kenneth Einar. Shapiro, Scott (eds.): *Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. 2004, s. 515-519.

⁷² Viz Hart, Herbert: Op. cit. 1982, s. 144-145.

⁷³ „Přirozená práva“ z tohoto pohledu odkazují k něčemu určitému, vykazatelnému – totiž určitému postoji (akceptaci), nakolik se odráží v chování lidí (popřípadě – benthamovsky – v očekávání lidí). Není tak úplně případné tvrzení, že víra v práva je srovnatelná s vírou čarodějnice či jednorožce (jak ironicky poznamenává Alasdair McIntyre). Zatímco víra v jednorožce či čarodějnice (coby fakty) neučiní ani jedno skutečnějším (jakkoli může mít nějaké následky), víra v přirozená práva může mít normativní, konstitutivní společenský rozměr. Problém je samozřejmě v tom jak racionálně přesvědčit někoho, aby něco takového jako přirozená (lidská) práva přijal. Je otázkou nakolik je vůbec možné dokazovat to, že lidé mají (přirozená) práva, jako nějakou morální pravdu. Srv. McIntyre, Alasdair: *Ztráta ctnosti*. 2004, s. 89-90.

přijímaná) mohou poskytovat méně vhodný základ pro racionální diskurs než užitečnost.

Co se kritiky inkoherece obsahu deklarácí týče, ačkoli zaujímá vlastně většinu textu *Nonsense upon Stilts*, lze říci, že je poněkud upřílišněná a zaujatá. Bentham poukazuje na vágní formulace a zavádějící míšení normativního a deskriptivního jazyka, což umožňuje vyvozovat absurdní závěry. Tak například tomu, že všichni lidé se rodí a zůstávají svobodní a rovni v právech, tak Bentham říká, že se rodíme v absolutní závislosti a žijeme v sociálních vztazích založených na nerovnosti - a to především nerovnosti v právech: Například vlastník má více práv než nevládník. Tvrdit opak znamená tvrdit nepravdu, a brát toto jako (neomezenou) normativní pretenzi zase znamená vyzývat chimérickou rovnost a podryvat jakýkoli společenský řád.⁷⁴

Bentham se v zásadě zaměřuje na dílčí formulační problémy, kterým se lze v podobných dokumentech alespoň částečně vyhnout.⁷⁵ Často se zdá, že se Bentham uchyluje k úmyslným dezinterpretacím, aby mohl přirozená práva ukázat v co nejhorším světle. Tvůrcům deklaráce připisuje záměry, které jsou ve svém důsledku podvrtné, nedbá zřejmé funkce jednotlivých článků a vykládá je striktně podle textu a bez docenění vzájemných souvislostí.⁷⁶ Bethamovo čtení však dobře

---

⁷⁴ Viz Bentham, Jeremy: *Nonsense Upon Stilts*, s. 322-326.

⁷⁵ Tak například to, že všichni jsou si rovni v právech, lze přeformulovat jako nárok na rovnost v možnosti nabývání práv, respektive na obecné pravidlo nediskriminace, totiž že s nikým by se nemělo zacházet odlišně, nejsou-li jsou obecné relevantní důvody pro odlišné zacházení.

⁷⁶ Tak Bentham k právu na vlastnictví poznamenává: „Mělo by být jasné to, pokud vůbec něco by tady mělo být jasné, že podle této klauzule jakákoli vlastnická práva, jakékoli vlastnictví, které člověku nějakým způsobem náleží, nemůže mu být jako nezczizitelné žádným zákonem odňato: Neboť jaké je jiné využití či smysl této klauzule? Tak v momentě, kdy se uzná ve vztahu k jakékoli věci, že tato věc je moje vlastnictví, bez ohledu na to, jak se jím stala, se v tom samém momentě uzná, že mi nemůže být nikdy jakkoli odňata: Tedy například všechny zákony a rozsudky, kterými je mi něco odnímáno bez mého svobodného souhlasu, třeba všechny daně a pokuty jsou neplatné a volají po odporu a vzpouře... Bentham, Jeremy: *Nonsense Upon Stilts*, s. 335. Vlastnické právo je samozřejmě omezeno přípuštěním zdanění a vyvlastnění v nezbytných případech (čl. 13 a 17. Deklarace práv člověka a občana). Až těmito omezeními získává vlastnické právo určitý obsah, jedná

ilustruje to, že práva v deklaracích či listinách nemohou být absolutní (bezmezná) a že spolu kolidují.

2. 4. Přirozená práva jako subverzivní element politiky

Přirozená práva představují z Benthamova pohledu konkurenci jeho utilitarismu. Bentham se pak snaží ukázat, že nejenom neskytají příliš dobrý základ pro racionální argumentaci, reálně mají subverzivní potenciál. Deklarace přirozených práv jako produkt revoluce a její ospravedlnění, předem podkopává každou další politickou autoritu.⁷⁷ Dává vzniknout nerealistickým očekáváním, která žádná vláda nemůže naplnit.⁷⁸ V důsledku neurčitosti obsahu přirozených práv každý, kdo je s něčím nespokojený, může tvrdit, že bylo porušeno nějaké jeho právo, které je zároveň právem všech.⁷⁹ Údajné porušení práv se tak stává argumentem pro kolektivní politickou akci⁸⁰ - patrně nějakou formu občanské neposlušnosti či odporu. To Bentham vidí jako anarchický potenciál, který považuje za velice nebezpečný.

Anarchický potenciál má však pro Benthama i hlubší rovinu, nejen, že lze práva využít k politickým cílům, jež se mohou ukázat jako nežádoucí pro ty, kdo napomohli jejich dosažení,

---

se o pragmaticky nezbytná doplnění (výjimky). Nejde zde o kontradikce, ale o vymezení abstraktního pojmu.

⁷⁷ Viz Bentham, Jeremy: Nonsense Upon Stilts, s. 319-320.

⁷⁸ Ibid. s. 341.

⁷⁹ „Když má člověk uspokojit nějak politický rozmar [caprice] a je rozhodnut jej uspokojit, je-li možno, za každou cenu, když cítí vášnivou touhu, aby zakusil ukojení onoho rozmaru, avšak nemůže dát uvést žádný důvod, proč by onen rozmar měl být ukojen, když shledává nezbytným, aby se k němu připojili mnozí jiní, avšak nechce se snižovat ke zkoumání toho, zda by na tom oni byli lépe či byli šťastnější, pokud by se k němu připojili, nebo se cítí v rozpacích ohledně toho, zda by to dokázal, uchýlí se k volání po právech.“ Jeremy Bentham: Supply without Burden. Cit. podle Waldron: Op. cit. 1987, s. 73-74.

⁸⁰ „Síla tohoto argumentu je v poměru k síle plic toho, kde jej užívá. (...) Síla tohoto argumentu je v síle plic, myslím v první chvíli, protože nakonec záleží na ostrosti dýk, které má ten, kdo jej užívá ve své kapse.“ Ibid. 75.

práva sama o sobě nabourávají společenský řád: Přirozená práva živí přepjatý individualismus a egoismus.⁸¹

Benthamova extenzivní interpretace práva na odpor jako neomezeného práva vzdorovat jakémukoli (domnělému) zásahu do práv jedince, se zdá přehnaná a nic v textu Deklarace práv člověka a občana nenasvědčuje přímo tomu, že už drobný zásah do práv jedince ospravedlňuje užití nejkrajnějších prostředků obrany.⁸² Bentham se nicméně obává přehnaných reakcí na špatné právo a má za to, že již i malé zpochybnění závaznosti práva může přerůst v odboj ohrožující právo i stát jako takové. Zastánci práv totiž nejen zpochybňují závaznost vadných zákonů (coby odporujících přirozeným právům člověka), ale rovnou prý vyzývají všechny, aby ve jménu těchto práv zabránili uplatňování takových zákonů. Z prosté neposlušnosti se podle Benthama záhy mohou stát revoluční snahy. Bentham je reformátor a nikoli revolucionář a projevuje úzkostlivou hobbesovskou obavu týkající se odstranění řádu a anarchie.⁸³

---

⁸¹ „Sobecké a nespolečenské vášně jsou velkými nepřáteli veřejného klidu, jakkoli jsou nutné – jedny pro samou existenci každého jedince a druhé pro jeho bezpečnost. Co se týče těchto vášní, jejich slabosti se není třeba obávat. To, čeho je třeba se obávat je jejich nadměrná síla. Společnost je držena pohromadě pouze obětmi, ke kterým mohou být lidé přivedeni, aby dosáhli uspokojení, které požadují; získat tyto oběti je velká obtíž, velký úkol vlády. Co byl cíl, stálý a zřejmý cíl této deklarace údajných práv? Co možná zesílit tyto vášně, již tak dost silné – aby vzkypěla srdce, která je v sobě chovají – aby zvěstovala sobeckým vášním – zde, všude je váš nepřítel. Taková je morálka tohoto slavného manifestu, který činí slavným stejné vlastnosti, které proslavily zapálení chrámu v Efezu.“ Bentham, Jeremy: Nonsense Upon Stilts, s. 321.

⁸² Zajímavé srovnání skýtá to, co o právu na odpor říká John Locke, který reaguje na podstatně odlišnou, avšak taktéž revoluční situaci. Právo na odpor je právem postavit se vládě, respektive změnit vládu, pokud ta zásadním způsobem a vytrvale ohrožuje práva občanů. Locke se neobává zneužití takového oprávnění: „[R]evoluce se nepřiházejí po každém malém nedopatření ve veřejných záležitostech. Velké chyby ve vládnoucí straně, četné nespravedlivé a nevhodné zákony snese lid bez vzpoury nebo reptání. Ale jestliže dlouhá řada zneužití, vytáček a pletich (...) činí lidu zřejmým záměr a on nemůže leč pocítovat, čemu podléhá, (...) nelze se divit, že se pak pozdvihne a snaží položit vládu do takových rukou, jež by mu zaručily účely, pro něž byla vláda nejprve zřízena a bez nichž starobylá jména a okázalé formy jsou místo toho aby byly lepší, mnohem horší než přirozený stav nebo čiré bezvládí.“ Viz Locke. Op. cit. s. 162 (§ 225).

⁸³ Upírat přirozeným právům coby určitému ideálu revoluční náboj, jak to naznačují někteří komentátoři Benthamovy kritiky přirozených práv, by, zdá se, bylo ahistorické. Viz Alexander, Amanda: Bentham, Rights and Humanity.

Co se týče Benthamovy obavy z posilování egoismu, zdá se, že se Bentham vymezuje proti diskursu práv, který odsouvá do pozadí povinnosti občanů a nezabývá se tím, proč jsou tyto povinnosti nezbytné. Můžeme tu tušit hlubší problém utilitarismu, u kterého je třeba se krátce zastavit - konkrétně co vše obnáší psychologický egoismus, který je v základu Benthamovy politické a morální teorie.

Ve společnosti uspořádané podle utilitaristických zásad má platit, že snažení jednotlivců sledujících svůj vlastní zájem přináší maximální prospěch všech. Podle Benthama tomu ovšem není tak, že samotný egoistický sebezájem zabezpečí největší blaho skrze nějaký přirozený mechanismus. Takovým přirozeným mechanismem je typicky volný trh (stojící na dělbě práce a zboží výměně). Bentham sám se hlásí k principům liberální politické ekonomie Adama Smithe. Zároveň si však zcela jasně uvědomuje, že přirozené sladění zájmů je sice klíčové v oblasti hmotných zájmů člověka, ale nelze se na něj spolehnout plně. Egoistické jednání bez vnějších omezení by snadno totiž mohlo vést do pastí nezamýšlených důsledků, protože lidé často preferují okamžitý nebo bezpracný prospěch, čímž nakonec snižují štěstí své i štěstí druhých. Princip největšího štěstí si žádá instituce které omezí, respektive nastaví rámec usilování jednoho každého člověka o svůj největší prospěch, nastolí umělou harmonizaci zájmů.⁸⁴

Právo (popřípadě pozitivní morálka) řeší problém sladění protichůdných zájmů jedinců. Je to zákonodárce, kdo rozeznává zvláště důležité zájmy (zdroje uspokojení) jedinců a dává jim status práv, která korelují s povinnostmi. Další nezbytné povinnosti pak pomáhají udržet sociální řád, popřípadě jeho směřování k co největšímu štěstí společnosti. Zákonodárce, respektive vláda tak zajišťují fungování společnosti pomocí

In *Journal of Bentham Studies*. Vol. VI, 2003, s. 11. Srv. Bedau, Hugo: Op. cit. s. 266-269.

⁸⁴ K principu přirozené a umělé harmonizace zájmů v souvislostech britského ekonomického a politického myšlení osmnáctého století viz Halévy, Elie: *Growth of Philosophic Radicalism*. 1972, s. 15-18, 88-150, zvl. s. 119, 127.

umělých pobídek - udílení trestů a garantování odměn. Přitom platí, že požitků dosahují lidé svojí vlastní aktivitou, právo při tom chrání jejich přirozená očekávání.⁸⁵ Stručně řečeno, Bentham se obává, že přirozená práva (cíleně) pomáhají vyprostit lidský egoismus z jeho umělých, avšak nezbytných omezení a rozvrátit umělou harmonizaci (koordinaci) zájmů. Bentham si jako zralý myslitel uvědomuje, že umělou harmonizaci zájmů nelze jen postulovat. Nelze se spolehnout na osvícenost těch, kdo mají politickou moc, neboť ti mají silné motivace a nástroje k tomu, aby sledovali jen své osobní nebo jiné dílčí zájmy. Je třeba dalších nástrojů harmonizace - těmi mají být veřejná kontrola a kritika a zastupitelská demokracie.⁸⁶

Je však třeba také vidět, že egoistický *homo oeconomicus* je i v Benthamově podání spíše jenom rudimentární antropologický předpoklad. Lidé v reálném světě žijí v sociálních vazbách, které přesahují jejich bezprostřední okolí. V rámci těchto vazeb často jednají způsobem, který překračuje meze úzce definovaného egoismu, jednají (alespoň po jevové stránce) altruisticky.⁸⁷ Snad lze říci obecněji, že skutečné lidské já (jež je nositelem preferencí) je sociálně konstruované, každopádně u Benthama, snad poněkud překvapivě, lze najít více než implicitní oporu pro takový pohled.⁸⁸

---

⁸⁵ „**Zákon člověku neříká pracuj a já tě odměním, ale praví: pracuj a já ti zajistím plody tvé práce tím, že zadržím ruku, jež by tě o ně chtěla připravit - tyto plody jsou přirozenou a dostatečnou odměnou, beze mne je nemůžeš udržet. Jestliže píle vytváří, potom zákon uchovává; jestliže v prvním momentě za všechno vděčíme práci, potom v druhém a každém dalším za všechno vděčíme zákonu.**“ Viz Bentham, Jeremy: *Principles of the Civil Code*, s. 308. Překlad citován podle Shapiro, Ian: *Morální základy politiky*. 2003, s. 23 (zvýraznění v originále).

⁸⁶ K vývoji Benthamových pohledů na zastupitelskou demokracii a veřejnou kontrolu vlády viz Schofield, Philip: *Op. cit.*, s. 137-170

⁸⁷ Srv. u Benthama pasáže o požitku z laskavosti či *sympatie*, respektive dobré vůli jako motivu jednání. Viz Bentham, Jeremy: *Introduction to Principles of Morals and Legislation*, s. 43 (V, X), 109-110 (X, XXV).

⁸⁸ Hlásím se zde k názoru Nancy Rosenblumové, že Bentham uvažuje o zdrojích požitku či strasti vždy v sociálním kontextu. Benthamův pohled na postranní, neblahý zájem (*sinister interest*) korporací (aristokracie, právního stavu apod.) či zejména prosazování jistoty očekávání (jež jsou vždy kontextuální) coby hlavního cíle zákonodárství (viz níže), naznačují, že chápal identitu člověka (jeho přesvědčení, tužby i skryté motivace) jako

Do preferencí (tužeb), jejichž uspokojování je zdrojem požitku (respektive strážně, zůstávají-li neuspokojeny) se promítá sociální prostředí. „Vnitřní“ egoismus člověka sledujícího dosažení co největšího požitku (skrze uspokojování svých tužeb či žádostí) neimplikuje ještě *neomezený* „vnější“ egoismus (v chování) člověka usilujícího jenom o vlastní - hmotný či jiný - prospěch v konkurenci s dalšími individui.⁸⁹ Z jiného, teoretického hlediska je první druh egoismu axiomatickým předpokladem Bethamovy teorie, druhý je zobecněním empirického pozorování pravidelností lidského jednání (jež samozřejmě připouští četné protipříklady), ze kterého by měl nicméně zákonodárce většinou v praxi vycházet.⁹⁰

Vraťme se však k právům jako takovým. Lze říci, že i s ohledem na *omezený* egoismus (přijmeme-li Benthamovu utilitaristickou antropologii) individuální práva nejsou využívána jen k ryze osobnímu prospěchu, ale též altruisticky ku prospěchu někoho jiného.⁹¹ Navíc v moderní společnosti se lze často setkat s tím, že někdo prosazuje cizí práva, aniž by z toho měl nějaký přímý prospěch. Dovolává-li se někdo přirozených (lidských) práv pro sebe, tak se tím dovolává práv

---

sociální konstrukci. Viz Rosenblum, Nancy: *The Individualist/Holist Debate and Bentham's Claim to Psychological Realism*. In Carens, Joseph H.: *Democracy and Possessive Individualism*. 1993, s. 84-92.

⁸⁹ Silnější (objektivistické, univerzální) pojetí egoismu u Benthama by bylo možno odvodit z textu *Psychology of Economic Man*, který předkládá Werner Stark ve své edici Benthamových ekonomických spisů. Je však třeba připomenout, že tento text sám není autentický (na rozdíl od jiných obsažených ve Starkově výboru), jedná se o *editorem* sestavený soubor úryvků z jiných (autentických) textů, který má zachytit Benthamovy myšlenky, které mohly působit na další vývoj ekonomického myšlení. Viz Stark, Werner (ed.): *Psychology of Economic Man*. In týž: *Jeremy Bentham's Economic Writings*. Vol. 3. 1954, s. 421-450. Srv. *ibid.* 451-458. Pro interpretaci Benthamova myšlení jako takového má tento jinak zajímavý a užitečný kompilát (ukazující jistou tendenci v Benthamově myšlení) jen pomocnou roli a neposkytuje dostatečnou evidenci. Ian Shapiro ve svých *Morálních základech politiky* přitom na tomto textu, zdá se, do značné míry staví svoje autoritativně prezentované podání Benthamovy politické teorie (a nekorektním způsobem na tento text odkazuje). Viz Shapiro, Ian: *Op. cit.*, s. 21-34.

⁹⁰ Srv. Harrison, Ross: *Op. cit.*, s. 135-145.

⁹¹ Vlastnické právo lze využít jak k vlastní potřebě tak pro dobročinnost, svobodu projevu využívá jak ten, kdo usiluje o veřejnou známost, aby tak ukojil své ryze osobní tužby, tak ten, kdo chce třeba varovat společnost před nějakým hrozícím nebezpečím apod.

i pro ostatní, vznáší obecnější (až univerzální) nárok. Práva zabezpečují člověku svobodu jednat či nejednat či nějaký nárok, činí nelegitimními přímé zásahy do těchto práv nebo jejich odpírání, nečiní však jejich nositele imunním vůči jakékoli morální kritice.⁹² Můžeme tak říci, že nelze činit nějaké krátké spojení mezi individuálními právy a podporou egoismu. Bentham na egoismus spojený s přirozenými právy poukazuje v souvislosti s francouzskými deklaracemi práv. Patrně má za to, že právě v revoluční společnosti, která ruší mnohé dřívější vazby, může rudimentární egoismus snáze vystoupit na povrch (jako egoismus vnější) a stát se destruktivní silou.

---

⁹² Viz Waldron, Jeremy: Op. cit. 1987, 190-196.

2. 5. Přirozená práva jako omezení zákonodárství

Přirozená práva mají tvořit minimální základ legitimacy státní moci, deklarace či listina práv má svázat ruce budoucí legislatuře. Bentham vidí dvě možnosti: Jsou-li deklarovaná práva (v zásadě) absolutní, pak zamezují v přijímání řady z prospěšných zákonů. Ono pomyslné spoutání rukou jakousi „věčnou klauzulí“ (*perpetuating clause*)⁹³ Bentham sice nepovažuje za nesmysl, zákonodárce lze omezit v jeho diskreci, ale považuje to za velký omyl (způsobený domýšlivostí autorů – stejně jako proklamace o tom, že stát, který neuznává přirozená práva, není demokratický a neexistuje v něm dělba moci, nemůže být legitimním státem, či dokonce není státem vůbec).⁹⁴ Toto připojení věčné klauzule by bylo stejnou chybou, i kdyby k němu došlo ve spojení se zákony vycházejícími z jeho utilitaristických zásad.⁹⁵ Připustíme-li druhou možnost, totiž že jednotlivá práva budou moci být vymezována pomocí prostého zákonodárství, pak to znamená rezignaci na jeden z cílů Deklarace, kterým zřejmě skutečně bylo spoutat budoucím zákonodárcům ruce, což činí Deklaraci práv (nebo každou podobnou listinu práv) do značné míry zbytečnou: To ji ale v Benthamových očích ovšem nečiní tak docela neškodnou, a to právě kvůli očekáváním a sentimentům, které vzbuzuje. Pokusy o omezení zákonodárce s využitím abstraktních přirozených práv tedy jsou podle Benthama „[n]esmyslné nebo bezcenné [nugatory], tak či onak škodlivé...“

Bentham má obecně za to, že je třeba při správě státu vyjít z konkrétních okolností, času a místa, zohledňovat konkrétní (v čase se mírně proměňující) očekávání lidí. Nejsou-li k dispozici potřebné poznatky, je tedy třeba začít od konkrétních partikulárních zákonů a potom, co projdou

---

⁹³ Viz Jeremy Bentham: *Nonsense Upon Stilts*, s. 361.

⁹⁴ Viz Jeremy Bentham: *Nonsense Upon Stilts*, s. 331.

⁹⁵ Srv. Jeremy Bentham: *Nonsense Upon Stilts*, s. 360-361.

testem praxe, stanovit abstrakní principy, jež lze učinit součástí zákonodárství vyššího řádu.⁹⁶

Přestože Bentham odmítá rétoriku práv, neznamená to, jak se někdy předpokládá, že odmítá jakékoli záruky individuálních práv. Ve své ústavní teorii se Bentham zabývá zárukami proti zneužití politické moci. Zdá se také, že jedinec může být pro Benthama více než jen subjektem slasti a bolesti, který figuruje jen jako proměnná při (okamžitých) agregativních utilitárních „kalkulacích“. V dalším textu se tak zaměřím na samotnou Benthamovu teorii utilitarismu a některé problémy její aplikace.

---

⁹⁶ Jeremy Bentham: Observations on the Draughts of Declarations of Rights, s. 185-186.

3. Užitečnost a ochrana jedince

Základem Benthamovy politické teorie a kritické jurisprudence je princip užitečnosti, který podle Benthama respektuje danosti lidské přirozenosti a umožňuje postavit hodnotové morální a politické diskuse na (v zásadě) objektivním základě. Jak uvidíme, Bentham není tak naivní, aby si myslel že všechny morální a politické problémy lze řešit užitím univerzálně aplikovatelného algoritmu. Právě takový chladný „morální scientismus“ se Benthamovi někdy přičítá.⁹⁷ Právě nedosažitelnost přesného řešení politických problémů vede Benthama k uznání pragmatických omezení, která jsou významná i co se týče ochrany jedince.⁹⁸

3.1. Princip užitečnosti a utilitaristický „kalkul“

Princip užitečnosti *„schvaluje či neschvaluje jednání, at' už je jakékoli, podle tendence, kterou jednání vykazuje ohledně toho, zda zvýší štěstí strany, jejíž zájem je ve hře; nebo, řečeno jinými slovy, podle toho, zda jednání toto štěstí podporuje nebo mu odporuje.“*⁹⁹ Princip užitečnosti se uplatní na soukromé jednání obdobně jako na jednání vlády. Princip užitečnosti je v obou případech sociálním principem – je třeba brát ohled na všechny, kdo jsou určitým jednáním dotčeni.¹⁰⁰ Cílem jednání má být co největší štěstí lidí (co nejvíce požitku, co nejméně strážně), nejde tu však jen o prostou agregaci. Utilitaristický zákonodárce (vláda) má mít na

---

⁹⁷ Tímto směrem se v základních rysech ubírá například Shapirovo vylíčení Benthama jako představitele naivní vědy raného osvícenství. Shapiro, Ian: Op. cit., s. 25, 32-33.

⁹⁸ Mělo by se také ukázat, že rawlsovská výtka vůči klasickému utilitarismu, totiž že nerespektuje rozdíly mezi osobami, si ve vztahu k Benthamovi zaslouží přinejmenším jistou kvalifikaci. Viz Rawls, John: *Teorie spravedlnosti*. 1995, s. 29.

⁹⁹ Bentham, Jeremy: Introduction to Principles of Morals and Legislation, s. 17.

¹⁰⁰ „O jednání lze říci, že je v souladu s principem užitečnosti, (...) když tendence, kterou má ke zvýšení štěstí společnosti je větší než ta, kterou má k jeho umenšení.“ Ibid. s. 18.

zřeteli rovnost lidí, dokonce snad jejich stejný nárok na štěstí:¹⁰¹ Zdá se nicméně opodstatněné tvrdit, že teoreticky vzato je rovnost pravidlem, nerovnost je nezbytnou výjimkou. Princip užitečnosti je agregativní, ovšem přinejmenším stejně důležitý (z hlediska teorie dokonce nadřazený) je distributivní ohled.¹⁰²

Při utilitárním posuzování jednání - kalkulaci - se zohledňuje sedm dimenzí požitku a strážně (respektive následků jednání uvažovaných z hlediska požitku či strážně):¹⁰³ intenzita (to, jak silně je jedincem zakoušen požitek nebo strážně), trvání, jistota (respektive pravděpodobnost), blízkost či vzdálenost v čase (*propinquity*),¹⁰⁴ odvozenými vlastnostmi jsou dále plodnost (*fecundity*),¹⁰⁵ čistota¹⁰⁶ a rozsah (počet dotčených osob). Jedná se výlučně o kvantitativní, nikoli kvalitativní dimenze. Bentham si je vědom problémů spojených s měřením a kalkulací těchto dimenzí,

---

¹⁰¹ To jasně vyplývá z pozdní „politické“ formulace principu užitečnosti: „Jediný správný a náležitý cíl vlády je největší štěstí členů společnosti, o kterou jde: největší štěstí - všech bez výjimky, nakoľik je to možné: největší štěstí největšího počtu z nich, při každé příležitosti, při které povaha případu činí poskytnutí **stejného množství štěstí pro každého** [provision of an equal quantity happiness for every one] nemožným, není-li zbyť, [je třeba] obětovat **část** štěstí [portion of happiness] nemnoha [kvůli] většímu štěstí ostatních.“ Bentham, Jeremy: Parliamentary Candidate's Proposed Declaration of Principles. 1831. Cit. podle Twining, William: Op. cit., s. 134. (Zvýraznění doplněno.). *Parliamentary Candidate's proposed Declaration of Principles: or say, A Test proposed for Parliamentary Candidates.* V paralelní pasáži zařazené v textu Ústavního kodexu se o „stejném množství štěstí pro každého“ nehovoří. Viz Bentham, Jeremy: *Constitutional Code*. Vol. I. 136, viz též s. xlv.

¹⁰² Srv. Rosen, Frederick: Individual Sacrifice and the Greatest Happiness. In *Utilitas*. Vol. 10. 1998, s. 139. Rosen upozorňuje na Benthamovo veršované vyjádření cílů utilitaristického zákonodárce, jež má být jakousi mnemotechnickou pomůckou. V originále: „**Intense, long, certain, speedy, pure-/such marks in pleasures and in pains endure./Such pleasures seek, if private be thy end:/If it be public, wide let them extend./Such pains avoid, whichever be thy view:/If pains must come, let them extend to few.**“ Viz Bentham, Jeremy: Introduction to Principles of Morals and Legislation, s. 37, poz. 15 (IV,II).

¹⁰³ Viz Bentham, Jeremy: Introduction to Principles of Morals and Legislation, s. 37-40.

¹⁰⁴ Přítomnému požitku je třeba přiřítat větší hodnotu než požitku budoucímu (jenž je též z podstaty nejistý). Přiměřeně to platí i o strážni.

¹⁰⁵ Plodnost označuje „šanci, že bude následovat vjem stejného druhu: tedy požitek, jde-li o požitek, strážně, jde-li o strážně.“ Ibid. s. 37.

¹⁰⁶ Čistota označuje „šanci, že nebude následovat vjem opačného druhu: tedy strážně, jde-li o požitek, požitek, jde-li o strážně.“ Ibid. s. 38.

což je zvláště patrné u intenzity - připouští, že intenzitu požitku či strážně nelze měřit.¹⁰⁷ Už proto je kalkul užitečnosti vždy jen aproximativní, Bentham má však obecně za to, že při všech omezeních je to jediný způsob jak uvažovat o sociálních problémech s „přijatelným stupněm přesnosti“.¹⁰⁸ Pro interpersonální kalkulace, vzhledem k absenci jiného objektivního měřítka užitečnosti, lze v některých případech použít peníze jako vyjádření - zástupce - (potenciálního) požitku, je však třeba mít na zřeteli klesající mezní užitečnost peněz (a směnitelných i nesměnitelných statků obecně).¹⁰⁹ Lze uvést jednoduché ilustrativní příklady: Bankovka nalezená na ulici nepotěší stejně strádajícího žebráka jako milionáře. Čtvrtá porce oběda po sobě nezpůsobí běžnému člověku stejný požitek jako první a pravděpodobně ji už nebude chtít ani kdyby byla zdarma.

Princip klesajícího mezního užítku je u Benthama psychologicky (a fyziologicky) podmíněnou daností.¹¹⁰ Zdá se také, že z něj lze vyvodit jisté závěry o efektivní distribuci. Rovnostářstější distribuce bude efektivnější než nerovná. Absolutní rovnost v reálných podmínkách však Bentham odmítá - zákondárce má usilovat o *praktickou rovnost*. Rovnostářská redistribuce by totiž měla negativní vedlejší důsledky, které by podle Benthama převážily její pozitiva. Došlo by narušení legitimních očekávání - jistoty - lidí a snížení jejich ekonomické motivace.¹¹¹ V tomto kontextu je rovnost, jak ještě

---

¹⁰⁷ Intenzitu „nelze přesně vyjádřit, nelze ji měřit [not being susceptible of measurement].“ Bentham, Jeremy: Codification Proposal [1822]. In Bowring, John (ed.): *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. IV. 1838-1843, s. 542

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ „Vezměte tedy nějakého jedince: dejte mu a určité množství peněz, způsobíte v jeho mysli určité množství požitku. Dejte mu znovu stejné množství, rozhojníte množství jeho požitku. Ale velikost požitku, kterou vyprodukuje souhrnná částka v druhém případě nebude dvakrát větší než velikost požitku v prvním případě. (...) Jako je tomu s penězi, tak je tomu i s ostatními zdroji či příčinami požitku. Ibid. s. 540. Srv. též Bentham, Jeremy: *Pannomial Fragments*, s. 229.

¹¹⁰ Srv. Harrison, Ross: Op. cit. s. 156-160.

¹¹¹ „Předpokládejme, že se vláda užitím své moci pustí do návrhu, jenž ji [absolutní rovnost] má zavést, účinkem toho bude, že místo, aby každý

uvidíme, jen jedním z cílů práva, a to nikoli cílem nejvýznačnějším.

Utilitaristický zákonodárce (vláda) musí při své činnosti zohledňovat konkrétní stav a okolnosti a přání lidí. Bentham se opakovaně, i když nikoli zcela konzistentně, hlásí k (liberální) tezi, že každý sám ví (obvykle) nejlépe, co je v jeho zájmu: „[K]aždý člověk je lepším posuzovatelem toho, co vede k jeho štěstí [well-being], než může být kdo jiný.¹¹² Tato teze je, zdá se, opodstatněna epistemicky.¹¹³ Jen jedinec sám skutečně ví, co zakouší, a můžeme předpokládat, zná též zpravidla nejlépe své bezprostřední okolí, v němž se pohybuje a jedná. Utilitaristický zákonodárce nemůže spolehlivě poznat jedince ani mnohé aspekty sociálního prostředí, které na něj působí.

Měl by tak umožnit lidem, aby sledovali své štěstí na základě svých preferencí. Není inženýrem lidských povah, vybaveným nějakým utilitometrem. Alespoň částečně nicméně může vycházet z toho, že preference a užitky lidí jsou v zásadě homogenní a zdroje užitku lze distribuovat tak, aby bylo možno dosáhnout jisté efektivity. Musí se, při vědomí problémů,¹¹⁴

---

získal stejný podíl na sumě předmětů všeobecně žádaných - zvláště na prostředcích obživy [subsistence] i na věcech pohodlí [abundance], nikdo nezíská žádný podíl. Dříve než celek bude možno rozdělit, bude zničen; a spolu s ním také ti, kdo rozdělení naordinovali, jakož i ti, kvůli nimž se to mělo dít.“ Ibid. 541-542. Překlad citován podle Shapiro, Ian: Op. cit., s. 29. (Zvýraznění v originále.) Ian Shapiro ukazuje, že v reálu není možné z principu klesající mezní užitečnosti odvodit konkrétní model redistributivní daňové politiky, mj. proto, že nic neříká o intenzitě preferencí (peníze umožňují odkládat a přesměrovávat spotřebu, může platit, že čím více jich máte, tím více jich chcete). Viz ibid. s. 30-31.

¹¹² Viz Bentham, Jeremy: Deontology. In Goldworth, Amnon (ed.): Deontology. 1983, s. 131, srv. ibid., s. 150. Srv. též Bentham, Jeremy: Introduction to Principles of Morals and Legislation, s. 275-276 (XVII, VIII).

¹¹³ Viz Bentham, Jeremy: Deontology, s. 131.

¹¹⁴ Utilitární „manipulace“ však jsou vždycky problematické: „Je bez významu mluvit o přiřítání kvalit, které po přiřtení zůstanou různé, tak jako byly předtím. Štěstí jednoho nikdy nebude štěstím druhého: zisk jednoho nebude žádným ziskem pro druhého: můžete také zkoušet přidat k dvaceti jablkům dvacet hrušek, pakliže byste to udělali, nemohlo by to stejně dát čtyřicet kusů jedné věci, ale bylo to dvacet od každé jako předtím. (...) Tato sčitatelnost štěstí různých subjektů, jakkoli, když o ní budeme uvažovat důsledně, se může zdát fiktivní, je postulátem bez jehož přijetí se žádné politické uvažování nepohne z místa...“ Tuto jinak obtížně dohledatelnou

opřít o určité empirické generalizace.¹¹⁵ Na společnosti lze působit pomocí umělých pobídek.¹¹⁶ Někde - jako například u základních lidských potřeb - se pak něco jako kalkul jeví jako v zásadě představitelné.¹¹⁷ Právě sem v základu spadají Benthamovy paternalistické návrhy týkající se sociální politiky (i ty uplatňující třeba jeho známé dohližitelské schéma panoptikonu).¹¹⁸ Jinak je třeba chápat Benthamův kalkul spíše jako užitečnou fikci,¹¹⁹ respektive metaforu.¹²⁰ Princip užitečnosti (spíše než aby byl skutečnou morální aritmetikou) udává směr morálním a politickým úvahám - indikuje, co všechno je třeba při nich zohlednit. Strukturuje racionální morální diskurs (deliberaci). Že princip užitečnosti má tento diskursivní rozměr je ostatně patrné již v Benthamově dříve zmiňovaném textu *Fragment o vládě*,¹²¹ což je jedno z Benthamových hlavních děl. (Bylo také vydáváno

---

pasáž z Benthamových rukopisů cituje mj. Halévy, od něž citaci přejímám. Viz Halévy, Ellie: Op. cit., s. 495.

¹¹⁵ Srv. Harrison, Ross: Op. cit., s. 240.

¹¹⁶ Bentham z hlediska původu motivace rozlišuje několik zdrojů (sankcí) požitku a strážně. Ty lze v základu rozčlenit na fyzické (to je základní zdroj), politické (právní či právem chráněné), morální (sociální) a náboženské. Všechny musí zákonodárce brát vážně. Srv. Bentham, Jeremy: *Introduction to Principles of Morals and Legislation*, s. 33-36 (III, I-XII). Později rozlišil ještě sympatetickou, antipatetickou a retributivní sankci. Viz Schofield, Philip: Op. cit. s. 35-37.

¹¹⁷ Přibližný kalkul (tedy něco jako „ekonomická analýza“) se podle Benthama významně uplatní třeba při stanovení deliktů a trestů za ně. Stanovení přiměřených trestů (na pozadí určité morální psychologie) je nakonec hlavní námět Benthamova nejznámějšího díla *Úvod do principů morálky a zákonodárství*. (Přímo o deliktech a trestech pojednává Bentham asi v polovině tohoto díla.) Mimochodem, co se týče morálky jako takové, zas tak mnoho se nedozvíme - dozvíme se to, že zde explikovaný princip užitečnosti je v zásadě aplikovatelný i v této oblasti, a také to, kde přibližně leží hranice dosahu práva ve vztahu k morálce. O morálce pojednává Bentham v pozdějším spise nazvaném *Deotologie*.

¹¹⁸ Je třeba připustit, že tyto sociálně inženýrské projekty představují spolu s Benthamovými představami o ovlivňování veřejného mínění a morálky lidí problém pro všechny „liberální“ interpretace Benthamova myšlení. Viz Crimmins, James: Op. cit., s. 757-764.

¹¹⁹ Koneckonců i moderní teoretické modely (ekonomického) racionálního rozhodování, které pracují s užitky benthamovsky jako (v zásadě) s kardinálními veličinami (například teorie her), jsou ospravedlněny svou užitečností, svou explanační a prediktivní silou.

¹²⁰ Twining, William: Op. cit., s. 137.

¹²¹ Bentham, Jeremy: *Fragment on Government*. s. 104-105 (IV, 39-41). Bentham zde uvažuje o hodnocení práva v souvislosti s občanskou neposlušností či odporem. Domnívám se nicméně, že toto „diskursivní“ pojetí principu užitečnosti lze zobecnit na většinu veřejných záležitostí.

v autorizovaných verzích opakovaně za Benthamova života). Princip užitečnosti je zde podán jako forma racionální veřejné argumentace, způsob jak překlenout hodnotový nesouhlas. Zapojíme-li do debaty princip užitečnosti, na místo střetu afektivních postojů¹²² nastoupí úvaha o (minulých a budoucích) faktech.¹²³ Fakty však nelze poznat zcela spolehlivě a úplně a lze jen omezeně predikovat budoucnost na základě poznatků z minulosti.¹²⁴ Bentham je nicméně v této záležitosti celkem optimistický, každopádně předpokládá konvergenci názorů.¹²⁵ Ta je téměř vyloučena, vstupují-li lidé do diskuse jen se svými subjektivními hodnotovými přesvědčeními (sympatie a antipatie) či domnělými (morálními) nároky. Střety na této úrovni lze ukončit jen arbitrárně.

Viděli jsme, že princip užitečnosti a „kalkul“ štěstí neposkytuje zákonodárci (vládě) žádný jednoduchý návod jak řešit sociální problémy. Bentham však kromě aproximativního kalkulu a obecného diskursu užitečnosti vidí ještě něco, čím se utilitaristický zákonodárce může řídit. Prostředkem

---

¹²² Srv. Benthamovo pojednání o principu sympatie a antipatie, na nějž lze podle Benthama redukovat valnou část etických teorií jeho předchůdců a současníků. Bentham, Jeremy: Úvod do principů morálky a zákonodárství, s. 28-32 (II, XI-XIX)

¹²³ „Nemohu si pomoci, ale mám za to, že spory mezi svářícími se stranami - mezi obhájci zákona a jeho odpůrci, by měly větší šanci být urovnány než nyní, kdyby byly explicitně a stále bezprostředně spojovány s principem užitečnosti. Základ, na který tento princip staví každý spor, je záležitostí faktů; tj. budoucích faktů - pravděpodobnosti určitých budoucích eventualit. Byla-li pak debata zaštitěna tímto principem, mohly by nastat dvě věci: buď by se lidé dohodli ohledně této pravděpodobnosti, nebo by nakonec viděli, poté, co by řádně prodiskutovali reálné základy tohoto sporu, že nelze doufat v dohodu. Buď jak buď, viděli by jasně explicitně v čem spočívá předmět sváru.“ Bentham, Jeremy: *Fragment on Government*. s. 104 (IV, 39).

¹²⁴ „Otázka je nyní zjevně otázkou domněnek týkajících se mnoha kontingentních faktických záležitostí: obě strany, aby ji vyřešily, jsou přirozeně vedeny k tomu, aby svoje přesvědčení podpořily jedinou evidencí, kterou připouští povaha případu;- evidencí minulých faktických záležitostí nakolik se jeví jako analogické oněm kontingentním budoucím.“ Ibid. s. 105 (IV, 41).

¹²⁵ Viz ibid. To je asi nakonec také poněkud naivní, i když přitažlivá představa (stejně jako samo to, že na místo hodnotových postojů mohou bezezbytku nastoupit fakta zasazená do neutrálního utilitaristického schématu). Nicméně v jejím jádru je v rudimentární podobě moderní myšlenka, že různí lidé různého přesvědčení se v principu mohou se vzájemným respektem racionálně dohodnout o podstatných aspektech veřejných záležitostí.

maximalizace štěstí se stávají druhotné principy (hodnoty), které mají zákonodárci usnadnit jeho komplexní rozhodování.¹²⁶ Právě na ty, respektive hlavně na nejdůležitější z nich, je zapotřebí se nyní podrobněji zaměřit.

3. 2. Sekundární utilitární principy a ochrana jedince

Bentham rozeznává čtyři základní sekundární principy, které se týkají hodnot, které by měl utilitaristický zákonodárce chránit. Jde o bezpečnost či jistotu (*security*), živobytí - existenční minimum lidí (*subsistence*), nadbytek ve společnosti (*abundance*) a rovnosti (*equality*).¹²⁷ Tyto hodnoty jsou považovány za univerzální.¹²⁸ Bentham těmto jinak kolidujícím hodnotám přiznává různou váhu.¹²⁹ Bezpečnost a živobytí podmiňují rovnost a nadbytek, proto je první dvě třeba preferovat, je nezbytné též upřednostnit nadbytek před rovností (viz výše).

Zcela klíčová je ovšem bezpečnost, přičemž zde nejde jen o bezpečnost ve vztazích jednoho jedince vůči jinému, který ohrožuje jeho právem chráněný zájem. Bezpečnost přímo souvisí ochranou očekávání jedinců. Vyvodit to lze z následující pasáže: *„Mezi předměty práva je bezpečnost jediným, který nezbytně zahrnuje budoucnost: živobytí, nadbytek a rovnost mohou být respektovány jen v určitý moment; bezpečnost s sebou s ohledem na výhody, jichž se týká, nese*

---

¹²⁶ Srv. Rosen, Frederick: Op. cit., s. 135.

¹²⁷ Pojednání o nich nalézáme především v úvodu textu Principy občanského zákoníku, jehož obsah Bentham koncipoval v osmdesátých letech osmnáctého století. Odkazy k těmto principům nalézáme v řadě pozdějších děl. Srv. Harrison, Ross: Op. cit., s. 244.

¹²⁸ *„Popis všezahrnujícího a jediného obhajitelného cíle - největšího štěstí největšího počtu - nejobecnějších jednotlivých podřazených cílů - živobytí, přebytku, bezpečnosti a rovnosti s jejich několika dílčími kategoriemi a podkategoriemi - bude shledán stejným v každé zemi, pro každou rasu, pro každý čas. Jedině prostředky nejlépe způsobilé k dosažení těchto velkých cílů v tom či onom budou shledány více méně rozdílné.“* Bentham, Jeremy: Codification Proposal, s. 561. (Zvýraznění v originále.)

¹²⁹ Bentham, Jeremy: Principles of Civil Code, s. 303.

extenzi v čase. Bezpečnost je tedy hlavním cílem."¹³⁰ Je to koncept očekávání, který vysvětluje prioritu bezpečnosti.¹³¹ Očekávání se přímo dotýká štěstí lidí - odvíjí se od něj utváření preferencí a životní plány lidí. Neuspokojené preference a nejistota jsou příčinou strážně.¹³² Nejde ale jen o zmaření konkrétních aktuálních očekávání. Očekávání mají konstitutivní charakter pro lidskou osobnost: „*Tento sklon dívat se dopředu, který se tolik podepisuje na situaci člověka [condition of man], můžeme nazývat očekávání - očekávání budoucího. Jenom díky němu jsme schopni si stanovit obecný plán toho jak jednat; jenom díky němu po sobě jdoucí okamžiky, které dohromady tvoří trvání života, nejsou jako izolované body, ale stávají se částmi spojitého celku. Očekávání je řetězem, který spojuje naši přítomnou a budoucí existenci a jde až za nás samé ke generacím, jež nás následují. Vnímavost každého jedince se prodloužuje [is prolonged] skrze články tohoto řetězu.*“¹³³ Očekávání je zvláště významný zdroj užitku, který má kruciální společenský význam.¹³⁴ Maximalizace společenské užitečnosti předpokládá respekt k očekávání lidí.

Utilitaristický zákonodárce musí brát očekávání vážně,¹³⁵ jakkoliv existující očekávání nejsou absolutní překážkou změny, právní reformy apod. Některá práva a související

---

¹³⁰ Ibid., s. 302.

¹³¹ Srv. též: „[Š]těstí jedinců (...), to jest jejich požitky a jejich bezpečnost, je cíl a jediný cíl, který by zákonodárce měl mít na mysli [ought to have in view].“ Bentham, Jeremy: Introduction to Principles of Morals and Legislation, s. 33 (III, I).

¹³² Bentham také v této souvislosti hovoří o požitku a strážni spjatými s předvídaním („pleasures and pains by anticipation“). Ibid., s. 308.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Viz Kelly, Paul: Utilitarianism and Distributive Justice. In Parekh, Bhikhu: *Jeremy Bentham Critical Assessments*. Vol. 4. 1993, s. 79-81. Srv. Rosenblum, Nancy: Op. cit. 1993, s. 89., případně též Rosenblum, Nancy: *Bentham's Theory of the Modern State*. 1978, s. 41-43. Rosenblumová zde ukazuje, že nejistota (nemožnost zformování očekávání) je pro Benthama podobně významným zlem, jako je pro Hobbese všeobjímající strach přirozeného stavu.

¹³⁵ „Zákonodárce není pánem sklonů lidských srdcí: je jen jejich vykladačem a služebníkem. Správnost jeho zákonů je odvislá od toho, zda jsou v souladu s obecným očekáváním. Je tedy pro něj zvláště nezbytné správně porozumět zaměření těchto očekávání, aby mohl jednat v souladu s nimi. Bentham Jeremy: Principles of Civil Code, s. 322.

povinnosti by však měly zůstat stabilní. Zákonodárce musí jednat tak, aby nenarušoval zvláště důležitá existující očekávání lidí a (což je podstatnější) aby vytvořil, respektive udržel prostředí, v němž se očekávání vůbec mohou zformovat. Princip ochrany bezpečnosti a ochrany očekávání (respektive prevence zklamání¹³⁶) určují jak aplikovat princip užitečnosti.¹³⁷ Tyto sekundární principy implikují respekt k jedincům, přinejmenším určitý „práh“ nedotknutelnosti. Tato nedotknutelnost má ochránit podmínky kontinuity a koherence lidské osoby - možnost autentického (sociálně podmíněného) utváření preferencí a jejich sledování.¹³⁸ Bezpečnost se stává jakousi částečnou funkční náhradou morálních individuálních práv - normativním nárokem na ochranu určitých *fundamentálních* zájmů.¹³⁹

Vezměme si tedy problém obětování menšiny ve prospěch většiny, což je problém, na kterém se často ilustruje neadekvátnost utilitaristické morální teorie. Obětování fundamentálních zájmů nějaké menšiny, nejenže působí značně velkou strast členům této menšiny, ale též narušuje přímo či nepřímo stabilitu očekávání v celé společnosti. Něco takového by Bentham nemohl schválit,¹⁴⁰ jakkoli to může zdánlivě být v souladu se racionalistickou logikou utilitarismu, logikou přímých, okamžitých kalkulací založených na prvotním principu. Ať už je tato interpretace správná či nikoli, Bentham si každopádně byl takového problému vědom: V jednom svém pozdním textu revidoval svou formuli „největší štěstí největšího

---

¹³⁶ Srv. Bentham, Jeremy: Equity Dispatch Court Bill. In Bowring, John: *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. III. 1838-1843, s. 388.

¹³⁷ Kelly, Paul: Op. cit., s. 82. Kelly zde vidí základ Benthamova pojetí (distributivní) spravedlnosti.

¹³⁸ Ibid., s. 81.

¹³⁹ Které zájmy bude možno považovat za fundamentální bude zřejmě záležet na konkrétním společenském kontextu - jistě to však bude život a vlastnictví, dobré jméno, rodinné vztahy a v rozvinuté moderní společnosti patrně též určité svobody zajišťující osobní autonomii jedince (má-li mít praktický význam, že jedinec ví v principu nejlépe, co je v jeho zájmu) Srv. Kelly, Paul. Op. cit., s. 81. K výčtu viz také Bentham Jeremy: *Leading Principles of Constitutional Code for any State*. In Bowring, John: *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. III. 1838-1843, s. 269-270.

¹⁴⁰ Srv. Rosen, Frederick: Op. cit., s. 130 a *passim*.

počtu," protože připojený přívlastek svádí k chybné majoritátní interpretaci. Oběti menšiny ve prospěch většiny musejí být přinejmenším velmi důkladně zvažovány.¹⁴¹

Základní logiku utilitarismu, jak jsme viděli, limitují důležité antropologické danosti a pragmatická omezení. Z hlediska struktury se tak Benthamova teorie blíží utilitarismu pravidel:¹⁴² Není to základní princip, pomocí nějž se má všechno rozhodnout, v praxi je třeba aplikovat sekundární principy. Jedinci pak zdaleka nejsou jen subjekty agregovaného (společenského) štěstí, s nimž lze nákladat jakkoli, je-li to (domněle) v souladu s aktuálními utilitárními kalkulacemi.

3. 3. Ochrana proti útlaku

Koncept bezpečnosti je pro Benthama tak významný, že jej činí jedním z pilířů své teorie ústavního práva: Bentham si uvědomuje, že ti, kdo mají největší moc, mohou být největšími škůdci, je třeba se proti nim určitým způsobem zajistit.¹⁴³ Hlavními prostředky kontroly moci se stávají zastupitelská demokracie se širokým volebním právem,¹⁴⁴ vhodný výběr, odpovědnost a odvolatelnost úředníků¹⁴⁵ a neformální formy veřejného dohledu a kritiky umožněné realizací odpovídajících individuálních svobod (svoboda tisku a projevu).¹⁴⁶ Bentham

---

¹⁴¹ Viz Bentham, Jeremy: Article on Utilitarianism [longer version]. In Goldworth, Amnon: *Deontology*. 1983, s. 309-310 (§54-57). I když význam této pasáže není zcela jasný, je zajímavé, že těsně před ní pojednává Bentham krátce o sekundárních principech.

¹⁴² Schofield se k podobnému výkladu staví spíše rezervovaně. Viz Schofield Philip: Op. cit., s. 41-42.

¹⁴³ Bentham Jeremy: *Leading Principles of Constitutional Code for any state*, s. 270.

¹⁴⁴ Srv. Bentham, Jeremy: *Constitutional Code*, s. 29 (V, 1). Podmínkou volebního práva pro muže je gramotnost. V zásadě ale Bentham podporuje i volební právo pro ženy. Viz Schofield, Philip: Op. cit. 149-150.

¹⁴⁵ Bentham, Jeremy: *Leading Principles of Constitutional Code for any State*, s. 273.

¹⁴⁶ Bentham, Jeremy: *Constitutional Code*, s. 35-39 (V, 4-5). Bentham přichází s pojmem tribunál veřejného mínění (*tribunal of public opinion*).

rozvíjí liberální pojetí demokracie¹⁴⁷ a vizi efektivní veřejné správy.¹⁴⁸

V podmínkách, ve kterých by nebylo možno realizovat tak dalekosáhlé plány, hodlal Bentham využít něco, co nemá až tak daleko ke kritizovaným deklarácím práv. Konkrétně se jedná s deklarácí záruk proti zneužití moci, s jejímž použitím počítal Bentham v poměrně exotickém prostředí - v africkém Tripolsku. Tento pozoruhodný dokument obsahuje i individuální práva.¹⁴⁹

Ačkoli podle plánu měla být deklaráce udělena jako dárek vladaře lidu a jako taková by asi mohla být později odvolána, Bentham si sliboval, že k tomu nedojde. (Celá deklaráce měla být ostatně slavnostně prezentována s odkazem na vnuknutí Proroka.) Bentham se zde spoléhal na určitý klamavý trik, totiž že poddaní tripolského paši porozumí celé věci jinak než paša (který by se jinak zdráhal k něčemu takovému přivolit), a to tak že paša tyto práva pouze stvrzuje a odnětí takových záruk se eventuálně postaví. Prostředkem ochrany deklarovaných práv (záruk) se stává veřejné mínění - tribunál veřejného mínění. Nespokojenost ve veřejném mínění může ústit až v odepření poslušnosti či dokonce revoluci.¹⁵⁰ Přestože práva, která se v tomto dokumentu pašovým poddaným přiznávají, otevírají podobné interpretační problémy jako jsou ty, které Bentham rozeznává u kritizovaných deklarácí práv,¹⁵¹ přesto si Bentham myslí, že dosáhl určitého pokroku: Pojmy bezpečnosti a útlaku jsou srozumitelné, ukazují na účel takových deklarácí,

---

¹⁴⁷ Demokracie je chápána jako nástroj jak kontrolovat držitele politické moci, respektive jak se jich zbavit a ustanovit jiné.

¹⁴⁸ Tuto rozsáhlou materii zde nelze dále rozvíjet. K těmto tématům viz Rosenblum, Nancy: Op. cit. 1978, s. 118-150.

¹⁴⁹ Např. právo na vlastnictví, osobní svobodu apod. Srv. Bentham, Jeremy: Securities against Misrule. In Schofield, Philip (ed.): Securities against Misrule and other Constitutional Writings for Tripoli and Greece. 1990, s. 84-85.

¹⁵⁰ Ibid., s. 120-141.

¹⁵¹ Jde o opět třeba o vágnost vyjádření, které připuští (široké) legální výjimky (srv. výše Benthamovo „dilema“ práv: absolutní-nesmyslná nebo iluzorní). Bentham obsah některých práv-záruk alespoň podrobně komentuje. Snaží se při tom zohlednit místní podmínky. Srv. ibid. 84-85,

na rozdíl od poukazu k imaginárním přirozeným právům.¹⁵² Účelem je omezit zneužívání moci k útlaku. Toto zneužití moci se přitom často děje skrze zneužití zákonodárství.¹⁵³ Není přitom fatální vadou, že tyto záruky proti útlaku samy nemají právní status.¹⁵⁴ I tak mohou působit na chování držitelů politické moci ve státě a zejména jim podřízených úředníků, klíčový však je aktivní zájem veřejnosti.

---

¹⁵² „Nic nemůže být jasnější než význam daný slovu **bezpečnost**: nic, alespoň pro přítomný účel, nemůže být jasnější než slovo **špatná vláda** - nebo, jak je jejich smysl vyjádřen jedním slovem - **útlak** (misrule). Pokud (...) použijete slovo, jako je právo, mrak - černý mrak zakryje krajinu.“ Ibid., s. 23.

¹⁵³ Ibid., s. 24.

¹⁵⁴ Již ve *Fragmentu o vládě* Bentham uvažuje o tom, že se vadné legislativě může postavit soudní moc a prohlásit ji za neplatnou. Tuto možnost nezavrhuje sice z koncepčních důvodů, nicméně se mu nejeví jako příliš vhodná. I když Bentham ještě v této době není demokratem, naznačuje jakýsi demokratický argument. Zdá se mu, že by tak soudy (v britském kontextu) získaly příliš velkou moc na úkor (voleného) zákonodárce. Viz Bentham, Jeremy: *Fragment on Government*, s. 100 (IV, 32).

4. Závěr

Benthamova kritika přirozených práv není zcela konkluzivní, koneckonců předpoklady, ze kterých vychází, jsou kontroverzní. Benthamova kritika vychází z jeho utilitaristického a pozitivistického přesvědčení.¹⁵⁵ Každopádně Bentham ukazuje na některé rysy přirozených (lidských) práv – například na to, že je nelze brát jako absolutní, neomezená.¹⁵⁶ Bentham nakonec sám *de facto* přiznává ne-legálním (morálním) právům jistou váhu v návaznosti na svůj koncept bezpečnosti. Jeho pojetí bezpečnosti, respektive záruk proti útlaku (*securities against misrule*) považují za inspirativní.

V Benthamově filosofickém systému je určité místo pro respekt k jedinci. Tento respekt je odůvodněn konceptem bezpečnosti a důležitostí (kontextuálního) očekávání pro člověka jako takového. Jedinci nejsou jen (izolované) atomy neukotvené v sociálním prostředí, ani nejsou jen „nosiči“ agregovaného (společenského) štěstí, s nímž lze nakládat jakkoli, je-li to (domněle) v souladu s aktuálními utilitárními kalkulacemi.

Cílem práce bylo mimo jiné ukázat Benthama jako pozoruhodného politického filosofa, který je ve svém uvažování méně dogmatický (a patrně též méně konzistentní), než se všeobecně soudí. Bentham o mnoha problémech uvažuje pragmaticky a mnohé své spisy zaměřuje v zásadě na aktuální problémy své doby, které chce pomoci vyřešit. V jeho teorii, jež je obvykle brána jako prototyp klasického utilitarismu, utilitarismu činu (*act-utilitarianism*) lze najít prvky modernějších forem utilitarismu (utilitarismus pravidel, utilitarismus preferencí).¹⁵⁷ Benthama je tak škoda ignorovat.

---

¹⁵⁵ Benthamova reduktivní ontologie a patrně též některé aspekty epistemologie jsou pak nejen kontroverzní, ale nejspíš neudržitelné.

¹⁵⁶ V kolizích je práva třeba vážit. Jde pak o to, zdali to lze dělat racionálně, nebo takové vážení je vždy je věcí vkusu a tudíž arbitrární. To už je zcela moderní (zejména právněteoretický) problém.

¹⁵⁷ Srv. Twining, William: Op. cit., s. 135, 136.

5. Literatura a zdroje

Alexander, Amanda: Bentham, Rights and Humanity: A Fight in Three Rounds. *Journal of Bentham Studies*. Vol. VI (2003). S. 1-18. (Přístupné z WWW: http://discovery.ucl.ac.uk/654/2/006_Alexander_2003.pdf)

Bedau, Hugo Adam: „Anarchical Fallacies“: Bentham Attack on Human Rights. *Human Rights Quarterly*. Vol. 22 (2000), No. 1, s. 261-279

Bentham Jeremy: Leading Principles of Constitutional Code for any State. In Bowring, John: *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. III. Edinburgh: 1838-1843, s. 267-274.

Bentham, Jeremy. Article on Utilitarianism [longer version]. In Goldworth, Amnon (ed.): *Deontology together with A Table of the Spring of Action and The Article on Utilitarianism*. Oxford: Clarendon Press, s. 283-318.

Bentham, Jeremy. Codification Proposal addressed by Jeremy Bentham to All Nations professing Liberal Opinions [1822]. In Bowring, John (ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. IV. Edinburgh: William Tait. 1838-1843, s. 535-594.

Bentham, Jeremy. *Constitutional Code*. Vol. I. Oxford: Clarendon Press. 1983. (Editovali F. Rosen a J. H. Burns.)

Bentham, Jeremy. *Deontology*. In Goldworth, Amnon (ed.): Bowring, John (ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. VIII. Edinburgh: William Tait. 1838-1843, s. 117-282.

Bentham, Jeremy. Equity Dispatch Court Bill. In Bowring, John (ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. III. Edinburgh: William Tait. 1838-1843, s. 319-431.

Bentham, Jeremy. *Essay on Logic*. In Bowring, John (ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. VIII. Edinburgh: William Tait. 1838-1843, s. 214-294.

Bentham, Jeremy. *Fragment on Government*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988 [1776]. (Editovali J. H. Burns a H. L. A. Hart. Úvodem opatřil Ross Harrison.)

Bentham, Jeremy. Fragment on Ontology. In Bowring, John (ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. VIII. Edinburgh: William Tait. 1838-1843, s. 193-212.

Bentham, Jeremy. General View of a Complete Body of Laws. In Bowring, John (ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. III. Edinburgh: William Tait. 1838-1843. s. 155-210.

Bentham, Jeremy. Introduction to Principles of Morals and Legislation [1789]. In *The Utilitarians*. Garden City: Dolphin Books. 1961, s. 7-398.

Bentham, Jeremy. Nonsense Upon Stilts. In Schofield, Philip; Pease-Watkin, Catherine; Blamires, Cyprian. *Rights, Representation, Reform: Nonsense Upon Stilts and other Writings on the French Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 319-401.

Bentham, Jeremy. Pannomial Fragments. In Bowring, John (ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. III. Edinburgh: William Tait. 1838-1843. s. 211-230.

Bentham, Jeremy. Principles of the Civil Code. In Bowring, John (ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. I. Edinburgh: William Tait. 1838-1843. s. 197-264.

Bentham, Jeremy. Supply without Burden; or Escheat Vice Taxation. [1795] In Bowring, John (ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. II. Edinburgh: William Tait. 1838-1843. s. 585-598.

Bentham, Jeremy: Observations on Draughts of Declarations-of-Rights. In Schofield, Philip; Pease-Watkin, Catherine; Blamires, Cyprian. *Rights, Representation, Reform: Nonsense Upon Stilts and other Writings on the French Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 177-192.

Bentham, Jeremy: Parliamentary Candidate's Proposed Declaration of Principles: or say, A Test Proposed for Parliamentary Candidates. London. 1831. Cit. podle Twining, William: *General Jurisprudence: Understanding Law from a*

Global Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Bentham, Jeremy: Preparatory principles *Inserenda*. University College London. Bentham Papers Collection. lxix. 139. (Nedatováno. Citováno dle Crimmins, James: *On Bentham*.)

Blackstone, William. *Commentaries on the Laws of England*. Vol. I. Philadelphia: J. B Lippincott Company. 1898 [1753].

(Přístupné z WWW:

<http://oll.libertyfund.org/titles/blackstone-commentaries-on-the-laws-of-england-in-four-books-vol-1>)

Crimmins, James. Contending Interpretations of Bentham's Utilitarianism. *Canadian Journal of Political Sciences*. Vol. 29 (1996). No. 4, s. 751-777.

Crimmins, James. *On Bentham*. Australia: Thomson. 2004. Editorial Introduction. In Schofield, Philip; Pease-Watkin, Catherine; Blamires, Cyprian. *Rights, Representation, Reform: Nonsense Upon Stilts and other Writings on the French Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Edmundson, William. *An Introduction to Rights*. New York: Cambridge University Press, 2012.

Green, Leslie. Law and Obligation. In Coleman, Jules. Himma, Kenneth Einar. Shapiro, Scott (eds.): *Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. Oxford: Oxford University Press. 2004, s. 515-545.

Halévy, Elie. *Growth of Philosophic Radicalism*. London: Faber & Faber. 1972 [1928]. (Do angličtiny přeložila Mary Morris, předmluvou opatřil John Plamenatz.)

Harrison, Ross. *Bentham*. London: Routledge & Kegan Paul. 1983.

Hart, Herbert. Are There Any Natural Rights. *The Philosophical Review*. Vol. 64 (1955), No. 2, s. 175-191.

Hart, Herbert. Bentham by Ross Harrison (rec.). *Mind, New Series*. Vol. 94 (1985), No. 373, s. 153-158.

- Hart, Herbert. *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Oxford: Clarendon Press. 1983.
- Hart, Herbert. *Essays on Bentham*. Oxford: Oxford University Press, 1982.
- Hart, Herbert. *Pojem práva*. Praha: PROSTOR, 2010 [1961, 1994]. (Přeložil Petr Fantys.)
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Praha: OIKOYMENH, 2009 [1651]. (Přeložil Karel Berka. Upravili Jiří Chotaš, Zdeněk Masopust a Marina Barabas.)
- Hume, David. *Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon Press, 1896 [1739]. (Editoval L. A. Shelby-Bigge.)
- Introduction. In Jeremy Waldron (eds.): *The Theories of Rights*. Oxford: Oxford University Press. 1983, s. 1-20.
- Kelly, Paul. Utilitarianism and Distributive Justice: The Civil Law and Foundations of Bentham's Economic Thought. In Parekh, Bhikhu (ed.). *Jeremy Bentham Critical Assessments*. Vol. 4. London: Routledge. 1993, s. 72-91.
- Locke, John. *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Svoboda, 1992 [1690]. (Přeložil Josef Král.)
- Locke, John. *Esej o lidském chápání*. Praha: OIKOYMENH. 2012 [1690-1706]. (Přeložil Miloš Dokulil.)
- McIntyre, Alasdair. *Ztráta ctnosti*. Praha: OIKOYMENH, 2004. (Přeložili Pavla Sadílková a David Hoffman.)
- Pitkin, Hanna Fenichel: Some Neglected Cracks in the Foundation of Utilitarianism. *Political Theory*. Vol. 18 (1990), No. 1. S. 104-131.
- Rawls, John: *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria publishing. 1995. (Přeložil Karel Berka.)
- Raz, Joseph: *Practical Reason and Norms*. Princeton: Princeton University Press. 1990.
- Rosen, Frederick. Individual Sacrifice and the Greatest Happiness: Bentham on Utility and Rights. *Utilitas*. Vol. 10 (1998). No. 2, s. 129-143.

Rosenblum, Nancy: *Bentham's Theory of the Modern State*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press. 1978.

Rosenblum, Nancy: The Individualist/Holist Debate and Bentham's Claim to Psychological Realism. In Carens, Joseph H.: *Democracy and Possessive Individualism: The Intellectual Legacy of C. B. MacPherson*. Albany: State University of New York Press. 1993, s. 77-104.

Ryle, Gilbert. Systematically Misleading Expressions. In Rorty, Richard (ed.). *Linguistic Turn*. Chicago: The University of Chicago Press. 1992 [1967], s. 85-100.

Shapiro, Ian: *Morální základy politiky*. Praha: Karolinum. 2003. (Přeložil Milan Znoj.)

Schofield, Philip. *Utility and Democracy: The Political Thought of Jeremy Bentham*. Oxford: Oxford University Press. 2006

Sobek, Tomáš. *Právní myšlení: Kritika moralismu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR. 2011.

Stark, Werner (ed.): *Jeremy Bentham's Economic Writings*. Vol.3. London: George Allen & Unwin. 1954.

Stark, Werner (ed.): Psychology of Economic Man. In týž: *Jeremy Bentham's Economic Writings*. Vol.3. London: George Allen & Unwin. 1954, s. 421-450.

Twining, William. *General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Waldron, Jeremy. *Nonsense upon stilts: Bentham, Burke and Marx on the rights of men*. London: Methuen, 1987.

<http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project> (Stránky centra benthamovského bádání na *University College London*.)

